KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXV. évf. 1900. Julius—Augustus. 4-dik füzet.

A megigazulás.

IV.[1]

Az unitáriusok szerint abban az értelemben, a mint a fennebbi vallásfelekezetek tanitják, megigazulás nincs. Mivel az eredendő bűnt nem hisszük és azt tanítjuk, hogy a csecsemő sem nem erényes, sem nem bűnös, mert még nem tud gondolkozni, így az eredeti bűnből, a mi nem létezik, a mit az evangelium sem tanit, megigazulás nincs is szerintünk.

Hanem, hogy bűn van, azt elismerjük és tanitjuk. De hogy mi volt a bűnnek a kezdete, hogy az honnan származott, azt nem is kutatjuk. A Jézus nem törődött ennek magyarázatával. Sőt a vakon születettre rámutatva kérdi : „Vajjon ki a vétkes, ez-e vagy ennek a szülei, hogy ő vakon született?"

Az unitárius vallás, ha nem is hiszi az eredeti, az ős bűnt, de a bűn lételét hirdeti s a bünből való megszabadulást, megigazulást a Krisztus tanitásaival egyetértőleg az egyéniségnek, a személynek, magának a bűnös embernek akaratából véghez menő folyamatnak tekinti. Magának a bűnösnek kell megbánnia hibáját, és csak ő teheti jóvá, más az ő megjavulását, megigazulását el nem végezheti helyette.

Az unitárius vallás, mint tanitásainak többi részében, a megigazulásról szóló tanitásában is teljesen egyezik a Jézus Krisztus örökszép beszédeivel. Hogy ezt bebizonyitsuk, elsőbben ismertetjük a Krisztus idevonatkozó mondásait, példázatait röviden, azután az unitáriusok tanait egyes kiválóbb, nagy embereink munkáiból.

Jézus is, mint Keresztelő János tanitásai alkalmával a megtérésre és a megjavulásra intette a népet. (Máté. 4 r. 17 vers.) Igen, mert abban az időben meg volt dermedve a vallás, a nép szerfelett ragaszkodott az anyagiakhoz, sziveikben kétség volt s azért intette őket, hogy változtassák meg érzelmeiket, az az szülessenek újra.

[1] I—III. l. 1899. évf. 181, 247, 322 l.

Jézus eme szavaiból, valamint az evangelium más helyeiből látható, hogy megjavulásunk, megjobbulásunk legfőképpen magunktól függ. És ez természetes is. Hisz Jézus mondotta (Máté 12 r. 33 vers.) „Vagy legyetek jó fák és teremjetek jó gyümölcsöt, vagy legyetek rothadt fák és teremjetek hitvány gyümölcsöt, mert a gyümölcseiről ismerik meg a fát“. Luk. 6 r. 43—45. szintén oly szépen mondja, hogy: „A jó ember az ő szivének jó kincséből hoz elő jót és a gonosz ember az ő gonosz kincséből hoz elő gonoszt: mert a szivnek teljességéből szól az ember szája“. A bűnnek forrása az ember belső világa, szive, a hol az érzelmeket hitték és hisszük lakozni, de ez a forrása az erénynek, az erkölcsnek is; oly szépen mondja egy kiváló katholikus iró P. Didon:[1] Az emberi lelkiismeret kifürkészhetetlen örvény; minden bűn és minden hősiesség megszülethetik benne; a magasztosság minden ösztönét és minden nyomor csiráját magában rejti. Ördögi sugallatok ostromolják: Isten szózatai ösztönzik. E két ellentétes hatalom közé helyeztetvén, miért engedi az ember inkább az egyiket, mint a másikat tulsúlyra emelkedni? Miért lesz inkább a gonosz szellem rabszolgájává, mintsem Isten szabad és engedelmes eszközévé? A vérmérséklet, a körülmények, a személyes nézet, ezt a tüneményt nem magyarázzák elegendőképpen. Az akarat önmagának ura: vezettetheti vagy elcsábittathatja magát. Az igazság és az erény vonzása legyőzheti benne a szenvedélyek, a tévedések és a környezet minden ellenséges erőit. Ha elbotlik, csak magát okozhatja: ha győz, érzi, hogy ereje minden jónak végtelen forrásából származik“.

Íme egy kiváló katholikus iró teljesen az unitárismus álláspontján, azon a felfogáson, a mit a Krisztus is tanitott.

Ha a cselekedetek gyökerei az emberi szivben vannak, akkor az embertől függ a Krisztus szerint a megjavulás. Egy fölséges példázatban kifejti, hogy bocsánatot a bűnösnek egyedül az Isten adhat. Máté 18 r. 35. És a bűnös megtérésén örvend a jó Isten, a mint a tékozló fiu példája tanitja. Luk. 15 r. 32 vers.; az elveszett juhról szóló példázat szerint Luk. 15 r. 7 vers. Isten inkább örvend egy bűnös megtérésén, mint kilenczvenkilencz igazon.

Hogy a megtérést egymagában nem tartja elégnek, hanem az akarat, a szándék tisztasága mellé még jó cselekedetet is kiván, az önkényt érthető.

[1] P. Didon „Jézus Krisztus“ ford. dr. Kiss János. Budapest, 1892. II. köt. 238 l.

Felmutatja a nagyszerü példát, a kis gyermeket, a ki ártatlan — hogy olyanok legyünk, ha idvezülni akarunk. Máté 18 r. 3 v. Hogy a szándék és a szó magában nem elég, azt Máté 21. r. 28—31. az apa két fiáról szóló példázat tanusitja, hol az cselekedte az Isten akaratát, a ki elsőbben azt mondta, hogy nem megy el a szőlőbe munkálkodni, de később mégis elment, mig a másik igérte, de nem teljesitette fogadását.

Az örökélet elnyerését a parancsolatok megtartásától teszi függővé. Máté 19. r. 17 vers. Márk. 10. r. 17—26. De ezt nem tartja elégnek, hanem áldozatot is kell tennünk érette. Máté 19. r. 21 vers.

És ő maga tanit meg egy fölséges dologra, a mit már az ó testamentum is hangoztatott: „Irgalmasságot kivánok és nem áldozatot". — Máté 12. r. 7. A jó cselekedet többet ér, mint az áldozat, többet, mint maga a vallás, hisz a vallás is csak arra segiti az embert, hogy jót cselekedjék, erényesebb ember legyen. A megigazulást tehát helyettünk senki el nem végezheti, nem maga a Krisztus sem.

Mát. 5 r. 16. szerint: „Ugy fényeskedjék a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiket és dicsőitsék a ti mennyei Atyátokat". Vagyis a tanitványoknak lelkére köti, hogy legyenek olyanok, mint a gyertya, mely másnak világit és jó cselekedettel mutassák meg, hogy hisznek az Istenben. Két példázatban tanitja meg, hogy az idvezül, a ki életében jót cselekedett. Máté 25. r. 1—13. vers a tiz szűzről. Az a szűz kap vőlegényt, a kinek van olaja lámpájában, a mivel a vőlegény elébe menjen, mert mástól hiába kér, mert a más cselekedete érdemül nekünk be nem tudható. Nem még a Krisztusé sem, a mint a keresztyénység jó nagy része hiszi, vallja és hirdeti. Máté 25. r. 15—29. szerént azt a szolgát éri dicséret, elismerés, a ki a részére adott talentumot gyarapitja. Máté 24. r. 13. szerint, a ki végig megmarad, az idvezül.

Kimondja, hogy nem az idvezül, a ki a mellét veri, a kinek szüntelen ajkain van a Krisztus neve, hanem a ki cselekszi a mennyei Atya akaratját. Máté 7. r. 21. vers. A mit egy kiváló katholikus iró Kempis T.[1] igy fejez ki: „Bizony fellengős szavak nem tesznek szentté és igazzá, hanem erényes élet ád kedvességet

[1] Kempis Tamás „Krisztus követése", átdolgozta Szeremlei Samu. Pest, 1865. 4 l.

Isten előtt. Inkább kivánom érezni a töredelmességet, mintsem tudni annak meghatározását. Ha az egész bibliát s mindenféle bölesek mondásait tudnád is könyv nélkül, mit érnél vele, az Isten szeretete és kegyelme hiával?" Nem mondja, hogy csak a katholikus idvezül, hanem azt tanitja, a mit a Krisztus prédikált, hogy „az erényes élet kedves az Isten előtt".

Igy tanitott a Jézus a megigazulásról. Nem igyekezett a megfejthetetlent, a bűn eredetét kimagyarázni. Elismerte, hogy létezik a bűn, hisz éppen ő küzdött a legnagyobb sikerrel a bűn ellen. Nem mondotta, hogy az ő vére eltörli a világ büneit, hanem arra intette az embereket, hogy kerüljék a bünt és cselekedjenek jót. „Példát adtam nektek, hogy a mint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjetek".

Most szóljunk az unitáriusok felfogásáról a megigazulást illetőleg, a mi teljesen egyezik a Krisztus tanitásaival.

Szentábrahámi M. igy ir: „Megbocsátani a bűnöket, be nem számitani és megigazitni kifejezések úgy látszik, hogy a Bibliában egyenlő jelentésüek; jóllehet ez a szó „megigazulás" világi értelemben a szentirásban használva a bűn elengedésén kivül jelenti ugyanannak az igazságossággal egybekapcsolt beszámitását is, mely nem egyéb, mint Istennek kegyelmes itélése vagy becslése, a mennyiben ugyanis a bűnössel, a ki már hiszen és a megtérés utján van, úgy akar bánni, mint igazzal; azaz az igazság jutalmával, a mi az örökélet (I Tim. 4. 1. 8; 2 Pét. 3, 14) akarja őt megajándékozni. (Erről a megigazulásról lásd Róm. 4, 4, 3. 5, 22, 5: 14—16. Jak. 2, 23. Gal. 2, 16.)

A föltétel ugyanis, a mely nélkül Isten a bűnöket megbocsátani és az embert megigazitni nem akarja: a cselekvő hit (Róm. 3, 24. 25; Gal. 5, 6; Jak. 2, 24.) vagyis a hit a Krisztusban az előbb folytatott élet bünbánatával együtt, melyre nézve hathatós inditó ok a bünök megbocsátásának reménye. (Csel. 3, 19; Luk. 7, 35.) Ez a megigazitás nem történik Isten kegyelme nélkül (Tit. 3, 4. 6.) és Krisztus igazságossága nélkül (Róm. 5: 18, 9; 1 Kor. 1, 30.); ez az ő engedelmessége, ez által igazulunk meg, mert valamint Ádám által a tényleges bűn lépett be a világba, úgy az Ur Krisztus által a tényleges engedelmesség és oly igazságosság, mely az embereket az Isten előtt kedvesekké teszi, a mennyiben az Ur Krisztus, mint az idvesség szerzője — Csel. 3, 15. — mindazon eszközöket, melyek által igazakká lehetünk, megadta; s az isteni akarat betöltése által példát hagyott, hogy őt kövessük és így a

bűn megbocsátását megnyervén, megigazuljunk, vagyis igazaknak tekintessünk); a mi mégis ezt teljessé teszi, az a szeretet által munkálkodó hit; ezért mondja az irás, hogy hitünk beszámittatik az igazságosság javára (Róm. 4. 5.), máskülönben mindenek igazaknak itéltetnének; az Isten kegyelme ugyanis és a Krisztus igazságossága mindenkire kiterjed, mint mindenekkel közös dolgok, de Isten megigazitja a hitetlent, ha megtért (Róm. 4, 5.) ha tudniilik ama dolgokat, az élet megjavulásához képest, a saját értékük szerint itéli meg".[1]

Jól magyarázza meg, hogy mit értünk az alatt, hogy a Krisztus igazságossága által megigazittatunk. „Ennélfogva VI. a Krisztusba helyezett hit nem csupán abban áll, hogy higyjük, hogy a mi bűneink az ő halála által eltöröltettek és a Krisztus igazságossága nekünk beszámittatik, mert a hit az egész Krisztusra vonatkozik és úgy idvezitő, ha a jó cselekedetek gyümölcseit termi; de amaz nem termi; mert ha hiszem, hogy elmult és jövendő bűneim eltöröltettek, akkor mi ösztönöz arra, hogy más életet kezdjek, mint a hogy élni megszoktam? mert a hálátlanság és engedetlenség bűne is el kellett hogy törültessék a Krisztus szenvedése által. A Róm. 4, 5. és 22 versekben sincs az mondva, hogy a Krisztus igazságossága nekünk hit által beszámittatik; hanem, hogy a mi hitünk számittatik be igazságosság gyanánt, ha t. i. azt, mint Ábrahám cselekedetekkel bebizonyitjuk. (Jak. 2, 21, 22, 23.) Ennek a mi igazságosságunknak az Isten kegyelméből az Ur Krisztus az oka. (1 Kor. 1, 30.) a ki által mi igazakká tétetünk. (Róm. 5, 19.)

Ennek a hitnek VII. eredménye a megigazulás, azaz az embernek kegyelemből való felmentése Isten előtt, nem saját erejéből; mert élő hit mellett is a kegyelem dolga a bűnt megbocsátani és életet adni; hanem az isteni igéret erejénél fogva, mely tiszta kegyelemből származott; mert az ő kegyelmének állott és áll hatalmában az érdemtelenek számára is a megigazulás eszközéül a hitet rendelni, azt kegyelmi érvekkel sürgetni és erre a czélra lelki szolgákat küldeni". (i. m. 229 l.)

Másfélszáz évvel ezelőtt így gondolkoztak az unitáriusok a megigazulásról. Első sorban az Istentől függ, hogy büneinket megbocsássa. A lelkiismeretet, mely a megbánásra, megjavulásra ösztönöz, ő ültette keblünkbe, ez az Isten lelke, az ő szava bennünk. A

[1] A ker. hittudomány összege az unitáriusok szerint. Latin nyelvből forditotta Derzsi K. 156 l.

lelkiismeret serkent minket a bünbánatra, ez lelkesit a szent életre, mert látjuk a bűn szomoru következményeit. Nem elég a hit az idvességhez. Sőt a hit ad erőt a jó cselekedetekre, mint Ábrahámnak. Már akkor nem hitték, hogy a Krisztus halála eltörülte a mi bűneinket, „mert ha hiszem, hogy elmult és jövendő büneim eltöröltettek, akkor mi ösztönöz arra, hogy más életet kezdjek, mint a hogy élni megszoktam?“ Sőt kimondhatjuk bátran, hogyha azt hiszszük, hogy a Krisztus vére úgy is eltörülte az emberiség büneit, akkor szabadon vétkezhetik az ember, legfennebb a világi büntetéstől való félelem ha visszatartja a legnagyobb bünök elkövetésétől. Ilyen tan nem való vallásba, mert a vallás czélja nemcsak a vigasztalás balzsamát csepegtetni a sziv sajgó fájdalmára, hanem előkésziteni az emberiséget az erény útján. Hogy javuljon az, a ki azt hiszi, hogy helyette más úgy is elvégzi a megigazulás munkáját? A Krisztus tanitásainak éppen ez volt a legfőbb czélja, hogy önmunkásságra lelkesitse az emberi lelket, hogy ők maguk javuljanak meg s a javulást ne várják senkitől, hanem a bűnös térjen az igaz, az erény, a becsület útjára, a mely a boldogság útja. A szent élet a mennyország már ezen a földön, a bűn maga a pokol. Erényesnek azért kell lenni, mert ez a boldogság, mig a bűn maga a pokol.

Ha másfélszáz évvel ezelőtt igy gondolkoztak az unitáriusok a megigazulásról, lássunk más nagy unitárius gondolkozókat is erről a tárgyról. A Krisztus szerint a személynek, az egyénnek magának kell ujjászületnie a keblében levő zsarnokot, a bűnt legyőznie. És az embernek erre szabadsága van. Channing megmagyarázza, hogy mit értünk a büntől való szabadság alatt. „Azonban félő, hogy sokak ha nem a legtöbb előtt a szavak határozatlanabbak, hogysem ez áldás nagyságának teljes és mély érzelmét előidézzék. Engedjék meg tehát, hogy rövid magyarázatját adjam. A legfontosabb észrevétel a bűntől való szabadságot illetőleg az, hogy az nem tagadólagos állapot, nem csupa hiánya a bünnek. Ilyen szabadság az állatoknak vagy a gyermekeknek volna tulajdonitható, mielőtt ezek erkölcsi tényezők lesznek. A szellemi szabadság oly lélek megkülönböztető tulajdonsága, a melyben ész és lelkiismeret működni kezdtek és a mely saját erélye, az igazság iránti hűsége, a kisértetek legyőzése által szabad. Nem jelelhetem tehát jobban a szellemi szabadságról való nézetemet, mintha azt mondom, hogy az: erkölcsi erély vagyis egy szent eltökélési erő, mely küzd az érzékek, a szenvedélyek, a világ ellen és igy szabaddá teszi az értelmet, a lelki

ismeretet és az akaratot, úgy, hogy ezek erőteljesen működhessenek és örökre fejleszthessék magokat. A szellemi szabadság valódi lényege az erő. Az érzéki kivánságoktól egy szélhüdés által megszabaditott ember nem lenne tehát belsőleg szabad. Egyedül az szabad, a ki önleküzdés és erkölcsi elhatározás által támogatva az Istenben való bizalom által, meggyőzi az őtet lealacsonyitó szenvedélyeket és megmenekedvén az aljas dolgok rabszolgaságától, tiszta és magasztos czélokra vágyik. Egyedül az a lélek szabad, a mely úgy tekintvén Istent, mint az erény ihletőjét és megjutalmazóját, az ő törvényét, a mely szivünkbe és igéjébe van irva, legfőbb életszabályául elfogadja és a mely ennek engedelmeskedvén, kormányozza és becsüli magát, lelkiismeretesen gyakorolja legjobb tehetségeit és jó tettek által tökéletesiti azokat bármely helyzetben, a melyet számára a gondviselés kimutatott.

Tetszett a világ legbölcsebb rendezőjének, hogy minket születésünktől kezdve nehézségek és kisértetekkel környezzen, hogy egy oly világba helyezzen, hol a gonosz lett gyakran előnyös s a kötelesség útja nehéz és veszélyekkel járó, a hol sok vétkes hajlam áll ellent a belső intő szavainak, a hol a test sulyként nehezedik a lélekre s az anyag az érzékre való folytonos hatása által korláttá lesz köztünk és a szellemi világ közt. Mi oly befolyások közepette vagyunk, melyek fenyegetik az értelmet és szivet. Szabaddá lenni azért anynyit tesz, mint ellentállani és győzni".[1]

A mit Channing a nagy unitárius iró mond a szellemi szabadságról, az az unitárizmus felfogása, a mi teljesen megegyezik a Krisztus tanitásával.

Brassai fejtette meg legtisztábban, hogy miként megy végbe a megváltás, a büntől való megszabadulás.

Brassai szerint: „Az igazi eredendő bűn az idegrendszer és ez is csak féktelenségével válik bűnné. Ettől pedig nincs megváltó más, mint az akarat".[2]

Az akaratnak segitségül szolgál a hatalom.

Ő a hatalom alatt „az ember hatalmát érti, a ki parancsol vagy tilt valamit s a parancsnak a cselekvés, a tilalomnak a nem cselekvés a következménye az elfogadó részéről.

[1] Channing E. V. Válogatott művei. Ford. az unitárius tanárok. Kolozsvárt, 1872. II. köt. 84 l.

[2] Brassai S. Melyik az igazi tudomány. Ker. Magv. 1893. 85 l.

A hatalomnak tehát következtető ereje van, melynek a cselekvő vagy nem cselekvő részéről a kötelesség felel meg. A kötelesség kényszerüség, a mely az akarásnak éppen ellenkezője s mivel szerintem az erkölcsi bűnnek az akarat bukása az alapja, méltán törlöm ki az erkölcsi szótárból a nevét. A parancs teljesitését, meg a tiltott cselekvénytől tartózkodást engedelmességnek nevezik, melynek találóan és szabatosan való kifejezése magyarul: szófogadás.

A hatalom nem a vágyakról, hanem csak a cselekményekről rendelkezik és a társas életben keletkezik. Továbbat, minthogy az akarat a vágyakkal szemben — mint a Sokrates daemonja — főképp tiltólag viselkedik, segélyének is t. i. a hatalomnak, — óvatosan szólva — főképp tiltás a szerepe. Minden esetre jelentősége és fontossága a cselekvény minőségétől, jelesen maga és következményei hasznos vagy ártalmas voltától függ, minél fogva a Bentham-féle elmélet érvényessé válik ezen a téren".

Szerinte „vannak oly egyének, kiknél akaratuk, vágyaik kormányzására, jelesen zabolázására elégtelen, u. m. a kis- vagy éretlenkoruak és az elmebetegek. A kiskoruak kormányzására a szülői hatalom szolgál, a mit a természet ad és a müveltség javit és tökélyesit. Annak a működését növelésnek nevezik". Megjegyzi, hogy az akarat fejlesztése tekintetében a növeléstan hiányos utasitást ad. „Az eszeveszetteknek tutorokat rendelnek".

„Az érettkoruak és épelméjüek akarata segélyeül az államhatalom szolgál, a mely alattvalóinak szokásos, hagyományos vagy irott törvények által rendelkezik, melyek az alattvalókat engedelmességre kötelezik s ha jó szántából nem teljesitené, erőszakkal kényszeritik is".

Ilyen eszköznek tartja az akarat támogatására a közvéleményt, a mely öntudatunknak eddig még nem emlitett két jelenségénél fogva működik. Ezek a becsület és a szégyen érzése. Amaz abban az óhajtásban és törekvésben áll, hogy tetteink és jellemünk embertársaink helyeslését, sőt tiszteletét is megnyerje; emez abban a félelemben, hogy elkövetett, vagy csak elkövethető tetteinkkel azt a helyeslést, azt a tiszteletet el ne veszitsük. A becsület és szégyen érzése már tulmegy azon a határon, mely az eddig elé tárgyaltam hatalomnak, az államhatalomnak van szabva. Azaz, hogy azok már nemcsak a cselekményekkel, hanem forrásaikkal, és testiekkel szintugy, mint a lelkivel, a vágyakkal vannak viszonyban. És ez a nézet minket az akarat második hatályosabb és magasztosabb segédéhez: a vallásho z vezet, a mely bensőnket szintugy, mint az állam

a külsőnket, kormányozza. Az erkölcsi elem hatását csökkentheti, de nem enyésztetheti el még a babona, dogma, mysterium is, melyekkel a vallásformák meg vannak vesztegetve, mert mindeniküket, bármint burkolva, éleszti és fenntartja az istenség eszméjét és az emberiség feletti hatalmat".

„A vallás hatalma parancsolatokban nyilatkozik, a melyeket Istenéinek ád ki. Itt is tehát a kötelesség, de a melynek mint nem embertársaitól származó, hanem fentebbi forrásból eredő segitségét akaratunk készségesen elfogadja.

Ezt a segitséget a theologia „Isten kegyelmének nevezte és dogmává faragván, igazi jelleméből kivetkeztette. De akármit szenvedett is emberi kezektől az Isteni vallás, oly egyetemes és elterjedt hatalom az, „melyet eléggé nem becsülhetünk s benne eléggé nem bizhatunk".[1]

A Krisztust, mint megváltót mi is hisszük, de nem abban az értelemben, hogy ő büneinket elszenvedte és vérével váltott meg minket a bűnből, mert a bűnből csak önerőnkön saját akaratunkból szabadulhatunk meg, a mint kimutatni igyekeztünk. — Krisztust mi embernek hisszük és valljuk, a ki a mi húsunkból való hús, vérünkből való vér volt, a ki saját erejéből győzte le a bűnt és élt istenes életet. — Éppen abban van az unitarismusnak legnagyobb ereje, a mit figyelmen kivül szeretnek hagyni, hogy egy valódi jó és tökéletes embert mutat fel a Krisztusban, a ki a lelkek ama családjából való, a kikhez mi is tartozunk; egy embert mutat, a ki a bűnt legyőzte.

A mi történt a Krisztussal életében, hogy őt megismerve, szavait és tanitásait meghallgatva, lelkének fényétől megittasulva, a bűnös nő a magdalai Mária megtér és megigazul, erényessé lesz, s nagy szerepet játszik a Krisztus feltámadásáról szóló hit elterjesztésében: az megtörténik ma is. — A bűnös lelkének erőt ad a megigazulásra a Jézus jelleme, szent élete és fölséges tanitása. — Mennyire más lenne a kereszténység arczulatja, ha őt példányképül és nem imádat tárgyául választaná a kereszténység, ha őt úgy nézné, mint a ki az élet, út és az igazság.

Szerintünk az unitárius vallásnak, ezt a fölséges elvét ha már korán be lehetne csepegtetni az emberi kebelbe, korán eljönne az Isten országa e földre, a mi a béke, a szeretet és az igazság or-

[1] Brassai i. m. Ker. Magv. 1893. 86—87. és 88. l.

szága. A Krisztus a mi példényképünk, az ő szent és az igazságért folytatott önzetlen élete a mi ideálunk, a mit megközeliteni lelkünknek vágya, czélja és legfőbb törekvésünk. Ő az, a ki tiszta életével, nemes jellemével a mi akaratunkat a jóra segiti, megaczélozza. Ezért mondjuk, hogy ő a mi Idvezitőnk, Megváltónk, mert nem adatott emberek között ég alatt más név, ki által megtartatnánk? — Vagyis nem volt senki, a ki az ő mennyei Atyjában bizva, oly nagy akaraterőt fejtett volna ki, mint ő, hogy másoknak boldogságot okozzon, másoknak javára éljen, hogy igaz, szent, erényes, szóval jó legyen. — És ha a Kristusnak lehetséges volt, miért ne lehetne nekünk is. Hisz a mi akaratunk is az istenség lelkének egy szikrája.

Oly szépen mondja Renan Ernő:[1] A kereszténység tökéletessége abban fog állani, ha Jézusra visszatér. — Ezen magasztos személyiséget, mely még mindig a világ sorsát vezeti, szabad isteninek nevezni; nem azon értelemben, mintha Jézus az összes istenit magába fölvette volna, de azon értelemben, hogy Jézus azon egyéniség, ki faját arra készitette, hogy a legnagyobb lépést kövesse el az isteni felé. — Az emberiség összeségében alacsony önző lélek képét nyujtja, melyek csak abban állanak az állatnak fölötte, hogy önzőségük megfontoltabb. Ezen egyformáju általánosságból azonban oszlopok emelkednek az ég felé és nemesebb hivatásról tanuskodnak. Jézus ezen oszlopok közül a legmagasabb, melyek az embernek azt mutatják, honnét ered és hová kell törekednie.

Benne tömörült mindaz, a mit csak természetünk jóból és nagyból rejt. Ő ugyanazon szenvedélyeket győzte le, melyek ellen mi is küzdünk; az Istennek semmiféle angyala nem öntött erőt beléje, ha csak nem tette azt saját lelkiismerete; semmiféle sátán nem hozta kisértetbe, ha csak nem az, melyet mindegyikünk szivében hord. Hősies akaratereje által meghóditotta a mennyországot".

Azon eszmét fejezi ki ez a nagy szellem, a mit fennebb mi is tárgyaltunk.[2]

Felemlitem itt, hogy a természettudósok igen nagy erőt tulajdonitanak, a tudománynak a bűn legyőzésében. Mivel ez a felfogás nem ellenkezik sem a Krisztus, sem az unitárizmus felfogásával,

[1] Renán E. „Jézus élete" ford. Sárosi K. Budapest, 218 l.

[2] Lásd bővebben Ker. Magv. 1893. évf. 206. s köv. lapokon »Az idvesség tana« cz. czikket (Gordon S. után) Csifó S.

idézem. — Hisz azt el kell ismernünk, hogy a legtöbb bűnnek a tudatlanság a bölcsője, melegágya. Lubbock irja: „A tudomány folyton növekvő befolyása mellett bizton várhatjuk az ember állapotának rendkivüli javulását. Azonban azt mondhatná valaki, hogy mostani szenvedéseink és bánataink főként a bűn kútforrásából fakadnak, ennélfogva az erkölcsi tökéletesedést nem a tudomány, hanem csupán a vallás eszközölheti. A javulás ezen két hatalmas tényezőjének külön szakitása nagy szerencsétlenségére válik az emberiségnek, s a polgárosultság haladásának lassitására semmi sem folyt be ennél hathatósabban. Azonban még, ha egyelőre megengednők is azt, miszerint a tudomány nem tesz bennünket erényesebbekké, de a bűnöktől menten maradásukra okvetetlen befolyásának kell lennie. — Azon 130,000 ember közül ugyanis, a mely az 1867. év folyamában, Angliában és Wallesben börtönre vettetett, csak 4137 tudott jól irni és olvasni. Vétkes cselekvényeket elkövető népességünk, igazán mondva, valóságos vad emberekből áll s bűnös cselekményeik legnagyobb része nem egyéb, mint annak ostoba és vakmerő megkisérlése, miként élhetnének polgáriasult társadalom közepette s annak rovására, vademberek módjára.

Az emberek nem a vétkezés kedvéért követik el a vétket; hanem a csábitásnak engednek. Szenvedéseink legnagyobb része tévesztett gyönyörvadászatból, a valódi boldogság alkatrészeinek félreértéséből ered. Az emberek vagy tudatlanságból, vagy azon, tán még maguk előtt is titkolt reményben követik el a vétket, hogy talán a bűn zsoldjának kikerülése mellett sikerül majd a gyönyöröket élvezniök. E tekintetben kétséget sem szenved, miként a vallásos oktatást sokan tévesen fogják fel. Gyakran halljuk azon véleményt, hogy a bűnbánat a büntetést helyettesitheti. Azt hiszik, hogy a bűnt vagy az egyik vagy a másik szokta követni. Holott legalább a mi világunkat illetőleg, nem igy van a dolog; a bünbánat képessé teheti az embert arra, hogy jövendőre elkerülje a bünt, de már a mult következményeire nézve visszaható erővel nem bir. A természet törvényei igazságosak és üdvösek, de egyuttal kérlelhetetlenek is. Mindenki elismeri, hogy a „bünnek zsoldja a halál" azonban azt hiszik, hogy talán ez oly általános szabály, mely alól számtalan kivétel lehetséges, — s talán van néhány oly bűn, mely boldogságot eredményez, tán van néhány oly tövis, mely szőlőt s néhány kóró, mely fügét terem. Holott a tudomány szigoru, de üdvös tanitása szerint ép oly kikerülhetetlen következménye a bűnnek

a szenvedés, mint a mily bizonyosan követi a nappalt az éjszaka. És bizonyára, ha ez oktatás teljesen be volna elménkbe vésődve s ha valósággal hinnénk a büntetés bizonyosságában, — nemkülönben abban, hogy a bün boldogságra nem vezethet, a kisértésnek, melyet már a bűn gyökerén ott találunk, nyaka szegetnék s az emberiség okvetlenül mentebb lenne a büntől.

De talán ennél valamivel tovább mehetünk s kimondhatjuk azt is, hogy a tudomány az embert okvetlen erényesebbé teszi. — Idézi Lord Brougham mondását: hogy a tudomány nemcsak kellemetesebbé, hanem egyenesen jobbá teszi életünket; és hogy az eszes lény az érdek és kötelesség mindennemü inditó oka által ösztönözve van arra, hogy elméjét azon foglalkozásokon törje, a melyek nemcsak a boldogság, hanem egyuttal az erény biztos útjaiul is el vannak ismerve.[1]

Brassai a tudományt nem emliti, mint a mely az akaratot elhatározásában segiti. — Sőt a növeléstől azt jegyzi meg, hogy „a növeléstan az akarat fejlesztése tekintetében hiányos utasitást ad.“ Pedig, hogy a reformatio is elismerte, hogy a tudomány befoly az erkölcsök nemesitésére s azért karolta fel a népnevelést, azért adta a bibliát a nép kezébe, azért állitott fel iskolákat, az ismeretes.

Mi unitáriusok is elismerjük, hogy a tudomány is segiti az akaratot elhatározásában, de akkora erővel semmi esetre sem, mint a vallás.

Ezekben igyekeztünk az unitáriusok hitét a megigazulásról röviden megismertetni.

Értekezésünket egy kiváló angol iró F. Freeman Clarke szavaival zárjuk be:[2]

„Az unitárismus betölti az üdvezülésről való orthodox eszmét, tanitván, hogy az egyszersmind növekedés, tökélyesbülés; hogy az nem csupán válság, átmenet, hanem fejlődés is.

Az orthodoxia tanitotta a keresztényi megtérést; az unitárismus hozzáadja a keresztényi önművelést. Az orthodoxia hivja az embereket az üdvösség munkájának megkezdésére; az unitárismus tanitja nekik a folyton előbbre, fentebbre törekvést. — Az orthodoxia egy nagy igazságot tanit, de a mi csak fél igazság, mondván:

[1] Lubbock »A történelem előtti idők« ford. Öreg János Budapest. 1876. II. kötet. 270—272. l.

[2] Mit hisznek az unitáriusok. Ker. Magv. 1872. évf. 87. l.

„Térjetek meg, térjetek meg; változzatok el, legyetek új emberekké." — Az unitárizmus hozzáadja az igazságnak más felét, mondván: „Nevekedjetek minden dolgokban, a tisztaságban, egyenességben, nemeslelküségben, férfiasságban, nőiességben, szabadságban, testvériességben." Az orthodoxia igy tanit: „A Krisztusért bocsáttatnak meg a mi bűneink s tőle van a mi váltságunk." Az unitárizmus hozzáadja: „de csak a mennyiben segit minket a Krisztus saját üdvösségünk kivitelében és magunk megváltásában".

„Az idvesség, a közönséges felfogás szerint kivülről jön hozzánk. Mi azt tanitjuk, hogy az csak belölről jöhet. „Senki nem ment fel mennybe, hanem az, a ki leszállott a mennyből, tudniillik az ember fia, ki a mennyben van. (Jan. 3, 13.) A mennyben kell lennünk jelenleg a végett, hogy a mennybe mehessünk jövőben. Most van az idvesség napja. Most kell ülnünk ama mennyei székeken Jézussal". — Az igazak feltámadása nem valami mult vagy valami jövő, hanem a jelen műve; felkelni most, a mig időnk van a bűnből az erényes munkásságra, az időből az örök életre, a pokolból a mennybe. „A mennyország nem valami elrejtett vagy távol levő dolog, hogy fel kell hágni érette a mennybe, sem a tengeren tul nincsen, hogy onnan kellene azt nekünk előhozni, hogy hallanók és beteljesitenők azt; hanem felette közel van az hozzánk, a mi szájunkban és szivünkben. (V. Móz. 30, 11—14.) Krisztus jelenleg a mi feltámadásunk és életünk és ha ő vele feltámadtunk, keressük a mennyeieket, szeressük azt a mi szép, nemes és igaz és e szeretet maga a mi mennyországunk".

DÉZSI MIHÁLY.

Észszerüség és az unitárius vallás.

Észszerüek az emberi tettek közül mindazok, melyek véghez vitelénél eszünk működött és működik, mely eselekedeinkbe egész felfogásunkat, minden befolyástól ment tiszta meggyőződésünket vittük és visszük bele, mely eselekedeteink hű lenyomatai felfogásunknak, lelki es szellemi meggyőződésünknek, melyek véghezvitelében szabad akarattal párositott eszünknek szabad folyást engedünk. Észszerütlenek pedig azok a eselekedeteink, melyeket szenvedélyeinknek felettünk való uralma alatt, gondolkozás, lelkiismeretünk, szabad akaratunk megnyilatkozása nélkül teszünk, mikor minket tetteinkben mások vezetnek és mi vakon megyünk utánok, teszünk, eselekszünk, akárcsak, mint a gépek.

Az észszerüség és észszerütlenség nagy tényezők kül- és belvilági életünkben egyaránt. Ha eselekedeteinkben, dolgainkban, készitményeinkben észszerüség van, mindent a maga helyén, maga idejében, következetesen teszünk, készítményeink, eszközeink jók, alkalmasok lesznek s külvilági életünk jó és rendes folyásu, boldog lesz, terveink sikerülnek, az útunkban álló akadályokat elháritjuk. Észszerütlenség, megfontolás nélkül való tetteink pedig legtöbbnyire hibások, hiányosak, bajainknak, szerencsétlenségeinknek forrásai. Kézzel fogható igazságok szólnak a foglalkozások, életpályák mindenikében az észszerüséggel végzett munkák jósága, tökéletessége és reánk áldást árasztó hatása, továbbá az észszerütlenség káros következménye mellett.

A hitélet terén is az észszerüség, természetes ész, elfogulatlanság tiszta gondolkozásra, világos mezőre, tiszta, szivet, lelket kielégitő, a józan észnek megfelelő vallásos felfogásra vezet. Észszerüség, gondolati szabadság nélkül pedig az ember a józan észnek ellentmondó tanokat hirdet, rajongó, elfogult lesz.

Az észnek, az emberiség felfogásának, gondolkozásának, ismeretkörének s így az észszerüségnek is fejlődési fokai vannak. E fejlődési fokok láthatók az emberiség művelődéstörténetében. Az ész, az ember ismeretköre, az ész alkotó tehetsége fejlődési fokai közt minél nagyobb a különbség, azaz, minél tovább halad az emberiség eszének, ismeretkörének fejlődési lépesőzetein, annál nagyobb, megragadóbb műveket, alkotásokat hoz létre úgy a külső, mint a belső világban, vagyis künn a mindennapi életben és benn a szív világában, a hit s a tudomány mezején. Tekintsük az embert művelődése böl-

esőjénél. Minő kezdetlegesek ott életmódja, szokásai, foglalkozásai, eszközei, nyelve, ruházata, hite, ott nem találunk nagyszerű találmányokat, tengeren és szárazon gyorsan közlekedő eszközöket. A villámhárító, gőzösök, gőzhajók, villanyvilágitás, szóval a találmányok ezer meg ezer nemének feltalálásáig számtalan lépesőzeten kellett átmenni emberi nemünk eszének, ismeretkörének. Ismeretkörünk, felfogásunk kibővüléséhez, folytonos fejlődéséhez a lépesőket egyes kiváló gondolkozók rakták és rakják le, s az emberiség e lépesőfokokon haladt fennebb és fennebb ismeretkörében, miveltségében. A lángelmék, tudományos fők, úttörők nagyszerü alkotásaira, felfedezéseire, vivmányaira alapitják a tudósok az emberiség történetének korszakokra való felosztását. A tudomány, a gondolkozás mezején kimagasló, kiváló szellemek alkotásaihoz fűződnek a hit világában látható külömbségek, a hit dolgában való külömböző felfogások is. Egyes kiváló szellemek, isteni erőtől ihletve, lesznek hitujitók. Tanaiknak, vallásos felfogásaiknak hivői akadtak. Igy jött létre a zsidó vallás. Igy született meg Jézus úrunk fellépésével a keresztény vallás. Igy keletkeztek magában a keresztény egyházban is különböző hitfelekezetek: kálvinisták, lutheránusok és unitáriusok.

Az ész, gondolatkörünk, ismereteink fejlődésével lépést tart az észszerüség, mert a tisztultabb, józanabb felfogás már minden téren a czélnak, észnek, szivnek megfelelőbb alkotásokat s igy nagyobb észszerüséget tételez fel. Minél előbbre haladunk az ész fejlődésében, minél inkább szaporodnak ismereteink, minél terjedelmesebb gondolkozáskörünk, az észszerüségnek annál inkább nyilvánulni kell tetteinkben, hitünk dolgaiban. Már pedig sorsunkra kedvező, szivünket, lelkünket egyaránt kielégitő csak az lehet, a mi észszerü, minek igaz voltát emberi véges elménkkel leginkább fel tudjuk fogni, a mi minél kevésbbé, vagy éppen nincs semmi homályba burkolva.

Fennebbi fejtegetésem egyedüli czélja, hogy tisztelt olvasóimat tőlem kitelhető módon meggyőzzem arról, hogy minden téren haladásra van szükségünk. Az emberi észnek, ezzel együtt az észszerüségnek hova tovább mindinkább nagyobb és nagyobb dolgokat kell művelnie, vezetnie kell az emberiséget rendeltetése, a tökéletesség felé. Sem a kül-, sem a belvilági dolgainkban a haladásnak útját állnunk nem szabad, mihelyt ezt tesszük, mihelyt a több százados, megcsontosodott, megrögzött szokások, dogmák, hittételek tömkelegébe burkolódzunk, azokat örökre megállapitottaknak tartjuk, azonnal megfosztottuk magunkat a józan ész, a tiszta meggyőződés, az észszerüség éltető, épitő melegétől, azonnal ellöktük magunk elől testi, lelki jólétünk, testi, lelki megelégedésünk forrását, Isten képe helyett állati képet öltöttünk s öltünk magunkra, pedig Isten az embert saját képére teremtette, minek méltó képviselői, hordozói csak úgy vagyunk és csak úgy leszünk, ha minél inkább közeledünk Istenhez, ő hozzá pedig csak a tökéletesség útján való haladás vezet, ez pedig észszerüség nélkül nem lehetséges. Észszerüség, gondolkozásunk szabad

szárnyalása nélkül meghazudtoljuk azon hitünket, hogy mi Isten képét viseljük magunkon.

Az észszerüség érvényesülésének a realis és vallásos életben való nagy fontossága, szükségessége, bővebb fejtegetése e czikk keretébe belé nem szoritható, szóljunk tehát ez alkalommal az észszerüségnek csupán csak a hitben, főképpen az unitárius vallásban feltalálható fokozatosságáról, mint a józan ész követelményéről.

Az ős ember ismeretköre, gondolkozó tehetsége szükkörü volt, legközönségesebb, legkezdetiesebb ismeretekre s csak környezetére szoritkozott, szükkörüek voltak vallásos fogalmai is. Az élvezett jótétemények hálás érzetet, tiszteletet, a csapások pedig félelmet keltettek benne. Gondolkozni, fürkészni kezdett. Kereste az áldások, az élvezett jók és a szenvedett csapások kútforrásait és azokat a természet erőiben: napban, holdban, csillagokban, menydörgésekben, villámokban, zivatarokban, folyókban, hasznos és ártalmas állatokban vélte feltalálni. A reá jótékonyan ható, áldást árasztó erőket, állatokat tiszteletből, a kártékonyan hatókat pedig félelemből istenitette. Képzeletében több istent alkotott. Ezeket majd emberi alakba öltöztette. Idő multán ismeretei szaporodtak, gondolatköre majd bővült, tovább kutatott, a természeti erőket, tüneményeket már csak okozatoknak tekintette, okaik után fürkészett. Kereste a lét okozóját, minden létezőnek kútforását, alapját. Egyes nagy gondolkozók a tüzben, vizben, levegőben, számokban hitték feltalálni. Ezek valamelyikétől akartak mindent származtatni. A kutatás tovább megy, a régebbi tételek felállitása észszerütlennek, az észt ki nem elégitőnek bizonyult. Tágabb ismeretkör észszerübb okoskodást kivánt. Az alkotó, teremtő görög szellem már mindennek létokául egy istenséget állitott fel.

Óriás haladást jelez a vallásos felfogások közt a zsidó vallás. Ez egy istent hirdet, egy népnek, a zsidó népnek istenét, erős boszúálló istent. E vallás hittételei már jóval tisztultabb felfogásról tanuskodnak, korszerübbek, az élet viszonyainak megfelelőbbek, több bennök az észszerüség.

A zsidó nép istene azonban csak nemzeti isten, a zsidó nép istene. A haladó korszellem, a fürkésző ész itt nem állhatott meg. A gondolkozó észnek a vallásos felfogás azon pontjára kellett emelkedni, mely ponton megnyugvást, kielégitést találjon az összes emberiség. E nyugvó pontra az emberiséget Jézus Krisztus vezette el. Megjelenése új korszakot kezd az emberiség történetében, tökéletességénél, ihletettségénél fogva a zsidó vallást teljesen reformálja, az ó-szövetség homályát eloszlatja, magasztos eszméi által új világot alkot a vallásos életben. A zsidó nép erős boszúálló istene helyett oly istent hirdet, ki mindnyájunknak szerető édes atyja, ki a „Mi Atyánk", ki előtt mindnyájan egyenlők, testvérek vagyunk, ki Istent lélekben, igazságban, faragott kép nélkül, testi sanyargatás mellőzésével tanitja imádni. Általános democratiát, egyenjoguságot, szabadságot, testvériséget, egyenlőséget, szeretetet hirdet. Tanai tiszták

fönségesek, követésük reánk nézve boldogitók, fölemelők, tér van bennök engedve a gondolati, lelkiismereti szabadság munkájának. A mi unitárius vallásunk volt a Jézus vallása. Jézus követői keresztények lesznek, szervezik a keresztény egyházat. Szervezete presbiteri. Az egyház ügyeit, teljes democratiai alapon állva, öregebbek intézik.

Jézus tanaiban, vallásos felfogásában az észszerüséget, a természetes észt, a józan felfogást legnagyobb mértékben találjuk kidomboritva. Ezektől eltérni, vagy azokba belé, vagy azokból kimagyarázni bennük nem levő dolgokat, annyi mint az egyszerüséget, a világosságot homályba burkolni. Ez nem haladás, hanem visszaesés. Jézus tanitásai vonzók is voltak. Választott és hivatott tanitványai nagy buzgósággal hirdették és terjesztették azokat mindenfelé. E tanok el is terjedtek árasztva jótékonyságukat az emberiségre, felemelve az embert emberi méltóságára.

A haladásra azonban visszahatás következett, a democratia alapon szervezett egyházakat megbénította a kifejlődött hyerarchia, a papi uralom. Kitör a világi és egyházi elem közt a viszály. A papi uralomnak érdekében állott Jézus urunk tiszta, világos tanait homályba burkolni, butitóbbnál butitóbb, észszerűtlenebbnél észszerűtlenebb dogmákat, hittételeket állítani fel, melyekbe bele lehessen polálni a hívőket, meg lehessen ölni a lelkiismereti szabadságot, szabad gondolkozást. A Jézus vallásában feltalálható igazi erkölcsös irány mind szűkebb helyre szorúlt. A pápai széknek nem volt elég az isteniekben való felsőség, világi uralom is kellett. Czélja elérésében nem válogatott, kapzsi, birvágyó lett. Ennélfogva Krisztus egyházába visszaélések, nagy számú babonák, a józan észnek ellentmondó felfogások keletkeztek. Jövedelmi forrásul bűnbocsánatot hirdettek, a bűnök mekkoraságához mérten a megbocsátásoknak díjakat szabtak. Igy Jézus lelki gazdagságával szemben találjuk a földi gazdagságot s az általa hirdetett gondolati, lelkiismereti szabadsággal szemben a lelki, szellemi vakságot. A hívők részéről feltétlen alárendeltséget, engedelmességet követeltek, azokat szellemi tétlenségre kárhoztatták, helyettük gondolkoztak papjaik. Íme, Krisztus vallásából, a tiszta keresztény vallásból az észszerűség, szabad gondolkozás, természetes józanság száműzve lett.

A keresztény vallásban beállott visszafejlődésnek, szellemi vakságban tartásnak, az erkölcstelenség útján rohamosan lefelé hanyatlásnak, a papi uralom mindenhatóságának azonban ellenáll a reformatio, a hitujítás, mely lerontja a szabad gondolkozást, lelkiismereti szabadságot elfojtó, berekesztő torlaszokat, felrázza dermedtségéből, tétlenségéből az emberi észt, lelkiismeretet, szellemi világosságot gyújt, vallásban, politikában, társadalomban egyaránt szabadságot követel. Az egyházban felmerült nagy számú visszaélések ellen fellépő, a józan észnek, lelkiismeretnek megfelelőbb irányt hirdetők zászlóbontója Luther Márton. Utána egész hosszú sora következik ez irányt hirdetőknek, köztük a lelkiismereti szabadság első szószólói: Zwingli és Servét. Valamennyi többé-kevésbé

haladást hírdet a régi rendszerrel szemben. Fellépésük átalakítólag, fejlesztőleg hatott a vallásra, nevelésre, társadalomra, tudományra, állami életre tagadhatatlanul, de korántsem volt még visszaállítva a józan észt, a gondolati szabadságot, a természetes felfogást, az észszerűséget oly magasan feltüntető Krisztus vallása az általa hirdetett egyszerűségbe, tisztaságba, mesterkéletlenségbe. A vallásos kutatásnak, a hitújításnak tehát tovább kellett menni. A tisztúltabb vallásos felfogásban való nemes törekvésben előbbre vitték a zászlót a Socinus testvérek, diadalra juttatta a legnagyobb, Dávid Ferencz, unitárius vallásunk valódi megalapítója, kik a háromegyistenség hivést szintén elfogadó, az eredendő bűnt, az előre elrendelést, Jézus eleget tevő érdemét hirdető reformátusokkal és reformált egyházakkal szemben az egy istenség hivést írták lobogóikra. Mintha csak ez alkalommal az egyetlenegy istenség jelszavával Dávid Ferencz által oly diadalmasan lengetett zászló előttünk lebegne.

Itt is lebeg, mi pedig e zászlónak hívei, követői vagyunk, alatta lelkesedünk, lelkesedésünkben messze századokra megyünk vissza. Elvonúlnak lelki szemeink előtt az 1566., 1568. gyulafehérvári és 1569-iki nagyváradi hitvitázó egyházi gyűlések. Magunk előtt képzeljük e gyűléseken a lángeszű, magas röptű, prófétai ihletségű vallásalapítónkat. Látni véljük őt felövezve a tudományos kutatás, a józan gondolkodás, a tiszta meggyőződés, a lelkiismereti szabadság, észszerűség nemes fegyvereivel, ezekből, meg a szent írásból merített igazsággal. Látjuk, mint pattognak vissza áttörhetetlen fegyverzetéről ellenfelei gyönge fegyverei. Hallani véljük, miként czáfolja meg szent meggyőződéssel hirdetett hittételeivel, a szentírásból merített bizonyítékokkal vitázó felei állításait. Látjuk diadalra juttatott lobogójával bevonúlni örömújjongások közt Kolozsvárra. Hallani véljük Torda-utcza szegletén egy nagy kerek kövön proklamálni az ő fényes diadalát, hírdetni az Isten egységét. Halljuk a szent beszédétől átszellemült sokaságot szavai után kiáltani: Egy az Isten. Önelégültség, igazi vallásos önérzet, unitárius vallásunk iránti megingathatatlan ragaszkodás, hűség, szeretet lángol szívünkben, azon édes emlékezetben, hogy vallásunk elveit hirdető beszédeire unitárius lett egész Kolozsvár, sőt a nagy-váradi disputation való fényes diadalára vallásunkra tért Erdély akkori koronás feje, János Zsigmond is, e hitet vették fel vele együtt Erdély számos főurai s a józangondolkozású, szabad akaratával élni akaró és élni tudó székely népből sokan.

Vallásunk, hitrendszerünk igazsága, életerői elismerése mellett tanuskodik a messze múltból az a nagy történelmi esemény is, hogy 1568-ban a tordai országgyűlésen az unitárius vallás létezőnek, a többi vallásokkal egyenlő jogúnak elismertetett, azaz, a bevett vallások sorába iktattatott.

Honnan vallásunkban e hódító erő? Tanainak világosságában, észszerűségében, a lelkiismereti szabadságnak, a józan észnek, a kutatni vágyó ész és lélek magasra szárnyalásának vallásunkban

való diadalra jutásában, egyszerűségében, mesterkéletlenségében található az fel. Lássuk az észszerűséget, egyszerűséget, világosságot, a szabad gondolkozásnak, józan észnek megfelelősséget röviden, tételeiben, hitrendszerében:

Az unitáriusok szerint egy az Isten, ki öröktől fogva volt, van és lesz, ki mindeneket teremtett, fentart és igazgat, mindnyájunknak szerető édes atyja, egy és oszthatatlan lényében és személyében. Ilyen Istent hirdetett Jézus Krisztus is. Ezt tartja a szentírás, ezt dictálja a józan ész, az észszerűség. Az Isten hitünk szerinti egységéről tanuskodik a nagy természet az ő ékes rendjével, az állami, társadalmi, egyházi intézmények, melyek mindenike egy-egy közös főt igyekszik az illető intézmény élére állítani.

Jézus Krisztus szerintünk nem Isten, hanem ember, Istennek szent fia, kit az Isten az ő akaratjának, szándékának az emberekkel való kijelentésére küldött. Jézus ember, ki született, élt, munkált, szenvedett és meghalt, de halottaiból dicsőségesen feltámadott; azanban nem olyan közönséges ember, mint mi, hanem azon isteni erőnél fogva, mely neki mérték felett adatott, tökéletes ember, kiben bűn nem találtatott, kihez hasonló sem előtte nem volt, sem utána nem lesz, ki mindenben igazi példányképe az embernek. Szüleit forrón szerette, minden tettét mély vallásosság jellemezte, mert ő azokban volt foglalatos, melyek az ő mennyei atyjának dolgai voltak; hazája törvényeinek a földiekben leghűségesebb polgára, a földi uralkodónak hűséges alattvalója, legjobb emberbarát, segítője, gyámolítója, vigasztalója, védelmezője a szegényeknek, ügyefogyottaknak, betegeknek, árváknak, özvegyeknek; mindenki iránt nyájas, előzékeny, szerény, munkás, megbocsátni tudó, az eszményi, lelki dolgokat a világiaknál többre becsülő, annyira önmegtagadó, hogy az emberiség boldogításáért még életét is kész volt feláldozni. Mindezek az erények a legszebbek, melyeket az ember gyakorolhat, melyek az embert boldoggá, Isten és embertársai előtt kedveltté tehetik. Ezekben való tökéletességeért tiszteljük mi Jézust s ismerjük mesterünknek és mint példányképünket követjük. Krisztus tagadók tehát nem vagyunk. Oly módon véljük őt legjobban tisztelni, ha életfolyásunkban, eselekedeteinkben őt törekszünk megközelíteni, ha nevelési rendszerünkben a vallás-erkölcsi irány felkeltésére, fejlesztésére az ő nagy alakjára hivatkozunk. Igy véljük a hazának, egyháznak, társadalomnak tiszta, derék jellemeket nevelni, melyek az élet viharai, terhei között a tűzpróbát mindenkor, mindenben kiállják. Tegye kezét szivére a tudományoson vizsgálódó századunk tudósa, gondolkozni tudó s akaró embere, itéljen befolyástalanul, nem hiszem, Jézusról való felfogásunkat észszerűnek, természetesnek, igaznak ne mondja, nem hiszem, hogy e felfogásunkat helyteleníts e.

Egy Istenünk van, tehát a szentlélek istenségét sem hisszük, csakis úgy, mint Istennek jóra vezérlő erejét, mely főleg a nagy szellemekben s legnagyobb mértékben Jézusban nyilatkozott meg,

de mint isteni szikra megvan mindnyájunkban, csak akaratunk legyen a jóra, szépre, igazra, ez isteni szikra rögtön lángra gyúl s hatása alatt cselekszünk szépet, jót és igazat. Engedjen meg nekünk hát bármely keresztény embertársunk, a szentléleknek ily módon való nyilvánulását is észszerűbbnek, érthetőbbnek, igazabbnak hisszük azok felfogásánál, a kik kivülről reánk ható, talán éppen isteni nagyságban sorsunk intézésében részt vevő isteni hatalomnak hirdetik.

Az embert Isten legnemesebb teremtményének tartjuk, ki teljes ártatlanságban, a jóra és roszra egyaránt alkalmas természettel jő létre. A kis gyermekben a hajlamot a nevelés fejti ki. Jó nevelés mellett a kis gyermekből jó, rossz nevelés mellett rossz ember válik. Az eltérések rendkivüli körülményekből magyarázhatók. Tehát jólétünknek, avagy nyomorúságunknak magunk vagyunk előidézői. Ha idvezűlni akarunk, jót kell cselekednünk, ha bűnt követünk el, nekünk töredelmes bűnbánás mellett Istentől kell bocsánatot kérni. Ha rossz életet élünk, mértéktelenek vagyunk, szomorú következményeit hordoznunk kell.

Isten és ember előtt e felfogásunkat is nyiltan, őszintén vallhatjuk, észszerűség, józan felfogás nyilvánúl ezekben is. A józan ész ítélő székét mindig inkább kiállják, mint az eredendő bűn hivése, mely szerint többen úgy okoskodnak, hogy a miként az összes emberiség egy pár embertől származott, úgy az első pár ember bűnös voltát is örökölte, tehát már születésünkkor mindnyájan bűnösök vagyunk. Továbbá észszerűbbek a praedestinatio, az előre elrendelés hiténél is, mely szerint mindnyájunk sorsa Istentől előre el lenne rendelve, életünk évei, napjai meg lennének számlálva. E hitet vallók miért fordúlnak hát betegségükben orvoshoz, miért óvakodnak akkor egészségükre károson ható egy vagy más cselekedettől, mikor ama felfogások szerint a rájuk mért sorsot úgy sem változtatják meg? Jövőnkből az enyészet törvénykönyvébe csak az van beírva, hogy emberi véges természetünknél fogva az emberi élet végső határán, 70–80 éven túl nem igen élhetünk. E határidőn belől életünk rövidebb vagy hosszabb voltára sokban befolyhatunk.

De észszerűbbnek tartjuk bűnünkért való saját felelősségünket is Jézus elegettevő érdemének hivésénél, mely szerint sokan azt vallják, hogy Jézus mindnyájunkért meghalt a keresztfán, életét és vérét áldozta az emberiségért. Ez eddig igaz, de hogy az ő érdemeiért mi bűneink alól feloldassunk, bűntelenek legyünk, nem tudjuk elképzelni. Ezt a felfogást nem erkölcsnemesítő, erkölcsépítőnek, hanem éppen romboló hatásúnak tartjuk. Az elegettevő érdem hitében miért óvakodjék hát az ember a bűnös cselekedettől, hiszen elkövetője a Jézus elegettevő érdemeinél fogva úgyis mentes minden bűntől.

Igy vagyunk a gyónással, vezekléssel, a főre hamuhintéssel, böjtöléssel, testi fájdalmak közt a hegyre csuszással, a testi sanyar-

gatás számos nemével. Lelki idvességünket nem ezek, hanem jó cselekedeteink által hiszszük elnyerni. Mi csak el nem tudjuk képzelni, hogy egy gyarló ember, pap, akárcsak a csalhatatlannak hitt pápa is, mint közvetítő, a bűnt megtudná bocsátani. Bűnmegbocsátásra jogosnak, illetékesnek, arra képesnek egyedül a jó Istent tartjuk. Ezt tőle töredelmes bünbánás mellett el is érjük.

Mi unitáriusok nem tartjuk vallásunkat egyedűl üdvözitő vallásnak, mint a katholikusok az övéket. E helyett hiszünk egy általános, közönséges anyaszentegyházat, erkölesi, lelki egyesületet, melynek feje Jézus Krisztus, s tagjai vagyunk mindnyájan, kik őt valljuk mesterünknek s az ő szellemében igyekszünk cselekedni, kik erkölesi törvénykönyvünknek a bibliát ismerjük. Szerintünk a bibliai tételek más meg más módon való magyarázata nem zár ki senkit a keresztény anyaszentegyházból, hiszen mindnyájan szabad akarattal rendelkezünk s emberi méltóságunknak megfelelően véljük eljárni, ha a szentirási helyek magyarázatában érvényesitjük vizsgálódási jogunkat s e joggal élni másoknak is megengedjük, ha nem a betűhöz, hanem a szellemhez ragaszkodunk, hiszen Jézus tanitá: a betű megöl, lélek az, a mi megelevenit. Jézus által hirdetett istenországa alapját tevő anyaszentegyházban Jézus evangeliuma legfőbb törvényét, a szeretetet óhajtjuk megvalósitani. E törekvésünkben megerősitnek Jézus ezen szavai: „Arról ismernek meg az emberek, hogy az én tanitványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“

Hisszük, hogy a vallásos szertartások is ápolják, fejlesztik a vallás-erkölesi életét. De szertartásainkban, miként egész hitrendszerünkben, egyszerüség főjellemvonásunk. Ezekben is legszükségesebbekre szoritkozunk, számuk kevés, szaporitani szükségtelennek tartjuk, Isten tőlünk nem külsőségeket s vallásos buzgóságból való különböző testmozdulatokat, hanem tiszta szivet, lelket, jó cselekedeteket kiván, hiszen „A hit jó cselekedet nélkül meghalt“. Istentiszteletünk központja lelki pásztoraink lelki épitésre szánt beszédei és a hivek ájtatos éneke, mely minket kielégit, szivünket nem hagyja üresen, mikor együttes énekben mindnyájan felemeljük fohászainkat, magasztalásainkat mennyei atyánkhoz.

A lélek, a szellem örök életét, a feltámadást, a jövő életet is hisszük.

Papjainknak, belső embereinknek egyházunk általános míveltséget, nem pedig egyoldalut igyekszik adni. Hadd lássanak isteni és világi dolgokban egyaránt. Ne legyenek egyoldaluak, elfogultak. Tudják megállani helyüket az élet küzdelmei közt mindenhol, tudják teljesiteni társadalmi kötelességeiket is. Ugy gondolkozunk, hogy az egyoldalu nevelésnek, történjék az vagy csupán vallásos, vagy csupán világias irányban, hatása is csak egyoldalu.

Papjaink édes anyanyelvükön hirdetik hiveiknek Isten igéjét, ének vezéreink magyar szövegü énekekben dicsőitik Istent s velük együtt a hivek. Ugy vagyunk meggyőződve, ily módon a vallás-erkölcs épités eredményesebb, a hivek lelkére, szivére, értelmére

maradandóbb a hatás, ha nemcsak hallják, hanem értik is papjuk minden szavát. „Nyelvében él a nemzet". Ez igazságnál fogva, nézetünk szerint, papjaink szüntelen hazafiság szolgálatában is állnak, midőn folyton édes anyanyelvünkön szólnak hiveikhez.

Előttünk legelső mindenek felett a haza, azután minden, még az egyházi érdek is. Hitelveinket hirdethetjük még Rómában is, de haza nélkül hontalanok, földönfutók lennénk. Hazánk törvényeit tartjuk első helyen polgári szent kötelességünknek betölteni s azután hitezikkeinket. Különben is hitezikkeink jól megférnek, összeillenek hazánk törvényeivel.

Egyházunk közigazgatási szervezete is korszerű, ügyeit élén a püspökkel Képviselő Tanács intézi, melynek számos tagja van. A tagok az alkotmányos szellemnek megfelelően az ügyek intézésébe befolyhatnak. Igaz, egyházunk anyagi ügyeit szorosan ellenőrzik. Ez hagyományos szellem nálunk. Egyházunk folytonos szűkös anyagi viszonyaiból származott. A takarékosságot az a tudat is folyvást sugalja, hogy egyházunk minden vagyona áldozatkész elődök hagyománya. Fáradtsággal gyűjtötték, oly sok tűzpróbát kiállott egyházunk felsegélésére szoros kötelezettség mellett hagyták, azokat tehát szent kötelesség hiven megőrizni.

Ezek után önzők, elfogultak nem leszünk, ha nyiltan, őszintén kimondjuk, hogy unitárius vallásunk fennebbi elvei ész- és korszerüek. Alkalmasok, méltók arra, hogy még a tudósok, bölcsészek figyelmét, rokonszenvét is megnyerjék s még a más hiten levő elfogulatlanokban is tiszteletet, elismerést keltsenek. Keltettek is, hiszen lelkileg, sokkal több az unitáriusok száma, mint külsőleg. Ha e vallás meg nem volna is, a vallás terén való fokozatos fejlődés, kutatás és vizsgálódásnál fogva úgy is feltalálnók. Örvendünk, hogy e vallás a mienk, azonban korántsem állitjuk, hogy a vallásfejlődés netovábbja, betetőzése volna. Mi mindenben a haladás, fejlesztés szükségét hirdetjük.

Hitünk értékét, józan ésszerüségét, életképességét, a szabadakarat, lelkiismereti szabadság benne való nyilvánulása nagyságát legfényesebben bizonyitja az a fényes múlt, melyet már majdnem három és félszázad alatt megfutott. Küzdelemteljes mult. Vallás alapitónk, Dávid Ferencz, Déva várában hunyt el kinos fogságban az istenegysége, a lelkiismereti szabadság megtörhetetlen hirdetéséért. Hitelődeink, hitvallásunk szörnyü üldöztetésnek voltak kitéve. Az ármány, az erőszak, a sötétség legfényesebb egyházainktól, iskoláinktól fosztotta meg elődeinket. Egyházi gépezetünknek hányszor akadályozták, hányszor igyekeztek lecsapolni, sőt le is csapolták anyagi forrását. A közügy teréről, nyilvános pályákról leszoritották hitsorsosainkat, csak azért, mert unitáriusok voltak. Az unitárius név elég volt arra, hogy hitünk sorsosa üldöztessék, vagyona, magán- és családi élete ellen tört vessenek. A szomoru idők elmultak. Az igazságot, a világosságot elfojtani nem lehetett, keményen ellen állt az az idők viharának. Elődeink életük és vagyunok folytonos

veszélyeztetésével, a legnagyobb zaklatások, mellőztetésük, megvettetésük mellett is hitük igazsága mellett rendületlenül kitartottak, meg nem alkudtak, hitüket el nem hagyták. Igy a kicsiny mustármagból terebélyes fa lett. A terebélyes fa árnyékában ma nyugodtan pihenhetünk, unitárius vallásunk más vallásokkal egyenjogu, bevett vallás. Hiven szolgálja az Istent, hazát, társadalmat.

Vallásunk az ő szivósságát, fenmaradását a haladást, fejlődést a józan ész, a szabad vizsgálódás, észszerüség, a lelkiismereti szabadság munkáját, alkotását folyton biztositó elveinek köszöni. A józan ész, szabad vizsgálódás, észszerüség, lelkiismereti szabadság drága kincsek. Ezek nélkül sem az egyházi, sem a polgári életben nagyokat, maradandókat alkotni nem lehet. A mely vallásban ez elvek érvényesülnek, működnek, annak hivei látnak, a mely állam életében, szervezetében ez elvek az uralkodók, az igazán alkotmányos állam, ott ki van zárva egyesek önkényű uralma, a pártérdek szolgálat, ott az egyének jogai érvényesülnek, elvei tiszteletben tartatnak. A ki ezen fegyverekkel lép ki az élet porondjára, az az élet küzdelmeivel megbirkozik, helyét minden téren szilárdan megállja, következetes tetteiben, elveiben, igazán alkotmányos érzelmeiben.

Áldjuk Istent, hogy mi unitáriusok e kincseknek birtokában vagyunk. Legyünk hálások őseink iránt, kik e drága kincseket nekünk megszerezték és oly sok küzdelem közt megtartották s ránk hagyták szent örökségül. Becsüljük meg e kincseket, a tékozlás, a hálátlanság nagy dolgok. Ezek bűnébe ne essünk. Hitünk elvei mellett legyünk kitartók, annak elveit, igazságait valljuk és hirdessük nagy buzgalommal. S ha valaha a meggyőződésen kivül oly helyzetbe jutunk, hogy egy vagy más indokból, talán éppen egyéni indulattól indittatva, hitünk elveiben megingadtatunk, mindanyiszor szálljunk magunkba, elmélkedjünk, pillantsunk vissza vallásunk dicső multjára, az abban rejlő nagy igazságokra, annak nagy alakjaira, nagy jótevőire, nagy alapitóinkra. Csendüljenek füleinkbe és téritsenek vissza sejmékes utunkról unitárius vallás alapitónknak a keresztény vallás győzedelmes fegyvereit ily módon meghatározó szavai: „A tudatlanságot váltsa fel a tudás, a bosszuságot győzze meg a békességes tűrés, a kevélységnek álljon ellent az alázatosság, a restséget üzze el a szorgalmatosság, a kegyetlenséget győzze le szelidség, a tettetést az Istennek tetsző őszinte és tiszta szivből származó vallásosság, mely egyedűl való örömét az egyedűl való Istennek tetszésében találja.“ Sarkaljon hitünk mellетti törhetetlen kitartásra alapitványozóink hosszu sora, benne Augustinovich Pál, Koncz János, Koncz Juliánna, mindenekfelett a nagy Berde Mózes. Ezek vallásunk iránti meleg szeretetükből hosszu fáradságos munkával szerzett vagyonuk nagy részét, Berde pedig összes vagyonát teszi le az egyház oltárára, hogy az annyi szenvedéseket kiállt kicsiny egyház fennállását biztosithassák. Nem lekötelezők, nem vonzók-e ez és más nagy alakjaink reánk unitáriusokra? Hát a nagy Brassai Sámuel, a nagy polyhistor, a szív és ész nagy embere, a tudományos

gondolkozó fő, ki magát büszkén vallotta mindig unitáriusnak, ne hatna-e mindnyájunkra fölemelőleg, lelkesitőleg?

Magasztos elvekben, igazságban, eseményekben, nagy emberekben gazdag, a tűzpróbát, megpróbáltatást fényesen kiállott unitárius vallásunk legyen tehát drága kincs, szent örökség mindig előttünk. A benne rejlő nagy kincsnek tudata tartsa ébren mindig bennünk lelkiismeretünk szózatát, fokozza bennünk vallásos önérzetünket, vallásunk iránti meleg szeretetünket, legyünk vallásunkban mindig, minden körülmények között szilárdak, kitartók. Hirdessük szüntelen, egy az Isten lényegében, személyében. Adjunk helyet vallásos érzelmeinkben, vallásos gondolkozásunkban, hitünk elveiben, szertartásában a józan észnek, természetes gondolkozásnak, lelkiismereti szabadságnak, egyszerüségnek. Ezek a minden téren való haladás feltételei. Mi haladást hirdetünk a vallásban, haladást az állami életben, a tudományosság terén, haladást a társadalomban. Feladatunknak, rendeltetésünknek ismerjük a Pál apostol által kijelölt czél, a tökéletesedés megközelitését. E czél felé példányképünk a Jézus Krisztus s hogy czélunkat elérhessük, maradjunk unitáriusok továbbra is. Úgy áldjon meg minket az Isten!

Pap Mózes.

Egyházi beszéd.*

Jöjjetek el, örvendezzünk az úrnak, mert ő a mi Istenünk és mi az ő népei vagyunk. Ma, ha az ő szavát hallandjátok, meg ne keményitsétek sziveteket. Zsolt. 95, 1., 7., 8.

Minő lelkesültség, szokatlan öröm ül arczotokon ker. gyülekezet, afiai az úrban, minő varázserő gyűjtött össze a szokottnál sokkalta nagyobb számmal ez oly szépen rendbe hozott s felékített házába az úrnak, mi heviti hálára kebleiteket a mindenható iránt, kicsinyeknek és nagyoknak egyaránt? s mintha az öröm harmatját, könnyeket is látnék csillogni az érzékenyebb szemekben, hogy ama kettős nyelvek, mint az első pünköst napján a tanitványok ajkai által, megszólaltak díszes tornyotokban, ékes szavu új harangjaitok, hirdetni amaz örök igazságu evangéliumot, hogy övéit el nem hagyja, ki mindnyájunk édes atyja. Igen ker. hivek, afiai, e nap már történeti vonatkozásánál fogva is érdekes, mert visszavisz minket a kereszténység amaz ős forrásához, az első pünkösthöz, mikor oly rendkivüli, csodás dolgok történtek, mikor a sokaság alig győzte bámulatával kisérni a szokatlan eseményeket s most az elragadtatás, majd a kicsinylés vagy gúny kifejezésével jutalmazta vagy sújtotta Jézus apostolait, a mint ezek Isten dicsőségének és nagyságának hirdetésében fáradoztak.

S minő összetalálkozása az eseményeknek, hogy éppen a lelki buzgóság és ker. lelkesedés eme szép ünnepén jutottatok kedves afiai ahoz az édes boldogsághoz, mondhatnám mennyei örömhöz, hogy egy buzgó és lelkesült keresztény társatok s az ő hív élettársa nem mindennapi áldozatkészségéből, éppen e napon tarthattok harangszentelési ünnepélyt, mondván a zsoltáriróval : jöjjetek el örvendezzünk az úrnak, mert ő a mi Istenünk és mi az ő népe vagyunk. Ma, ha az ő szavát hallandjátok, meg ne keményitsétek sziveiteket.

Hogyan? kérditek afiai, hát ama harangok hangjában maga az

* Elmondatott Nyárád-Gálfalván, harangszentelés alkalmával, 1900. junius 5-én.

Isten szólna hozzánk? maga a felséges, mindenható úr, ily hideg érzéketlen eszköz által akarna a mi érző szivünkhöz szólni? Igen, ker. hivek, valamint hajdan, most prófétái, majd álom által; most tűzben, majd szélvészben szólott híveihez s vezette akaratjának teljesitésére: úgy most sincs távolabb az ég a földtől, most sem zárkózik el a mindenható gyermekeitől s nemcsak szivünk és lelkünk érzéseiben, gondolataiban, hanem minden körünkbe eső tárgyak által szól hozzánk s vezet a maga akaratjára s törvényei megértésére. És ha egy kis porszem, vagy egy parányi féreg is, szószólói az Isten nagyságának és hatalmának, mennyivel inkább azok tornyaink éreznyelvei, a harangok. Csak azt jegyzem meg ker. hivek, hogy eme nyelvet, eme harangokat meg kell érteni, fel kell fogni és azok szerint élni és cselekedni. Mert nemde a legszebb zene vagy ének is értéktelen, ha meghallani s megérteni nem tudjuk s a természet szépségei hiában vannak, ha Isten elveszi szemünk világát s nem láthatjuk ama szépségeket.

Engedjétek meg ker. hivek, hogy e ritka szép ünnepély alkalmával, midőn azzal tiszteltetek meg engem, hogy köztetek ma az úr dicsőségének s evangeliumának hirdetője legyek, mondjam meg, hogy gondolatom szerint mit beszélnek egy ker. embernek a harangok? azaz mire vezetnek kivétel nélkül mindnyájunkat?

Az első, a mit beszél a harangok nyelve s a mire inti, oktatja s vezérli az értelmes keresztényt, ez: ember imádd Istent, a ki neked is szerető atyád. Lehet, hogy erre a hangra, erre az intő szóra mindig szükség volt, a mióta a földön ember él; mert a hálás és kegyes életű emberek között, kik minden javaiért az életnek, vallásos szivök mély érzésével adóztak Istennek, mondván a zsoltáriróval: „Mivel fizessek az úrnak minden én hozzám való jóságáért? a hálaadásnak poharát felveszem s az ő nevét hivom segitségül életemnek minden idejében"; mondom az ilyenek között és mellett mindig voltak hideg szivü, vallástalan, Istentől elszakadt emberek, kik ugy éltek, mintha e föld örökös hazájok lenne s igy testi szükségleteiken, vágyaikan túl mivel sem törődtek.

Ámde ha ilyenek mindig voltak, fájdalom, ma még többen vannak, mondhatom, tulságos sokan. Talán lehetnek itt közöttünk is ker. gyülekezet, mert bizony idvezítő urunk eme nyilatkozata: ti is tiszták vagytok, de nem mindnyájan, a hol 10-en, 12-en megjelenünk, már csaknem biztosan alkalmazható mindenütt. Nem akarok sérteni senkit és seholsem atiai, mert életem elve, mely eddig vezérelt, mindig a krisztusi szeretet volt, annál kevésbbé gondolhatja bárki, hogy éppen itt

sértő gondolat vezetné szavaimat. Sőt higyjétek el, oly öröme volna lelkemnek az a tudat, ha úgy lenne, hogy ennyi ember között egy sincs hitetlen, Istentől elszakadott s igy oktalan állattá vált ember, hogy azt kibeszélni sem tudom.

És ezen állitásomról annál inkább meggyőződve lehettek afiai, mert hiszen nekünk protestáns lelkészeknek különösen szól urunk intése: *úgy fényljék világosságtok az emberek előtt, hogy azok látván jó cselekedeteiteket, dicsőitsétek a mennyei atyát;* mert *ha a só megizetlenül, mivel sózatik meg?* Bizony félő, hogy a pásztor miatt a nyáj is eltévelyedik az evangelium kies mezejéről s az a nehéz ítélet lesz felette: *ez a nép csak szájjal közelit hozzám, szive pedig távol van én tőlem!* Vagy pld. ha a vak vezeti a világtalant, mindketten a verembe esnek. Im az ezekre való gondolás adja a boldogság érzetét szivembe, ha gyülekezeteinkből hiányoznak a'hitetlen és vallásos élettől elszakadottak; mert azon esetben mi is eme megnyugtató itéletre számithatunk: *hív voltál a reádbizottakban!*

Úgy hiszem, ünneplő gyülekezet, szükségtelen előttetek festenem Isten fiainak boldogságát. Ti érzitek, ti magatokon tapasztaljátok, minő boldogság az, mikor az öröm napjaiban igy szólhattok: én Istenem! tartsd meg szivemben az örömöt, jóllétet és áldást, mivel körülvettél; ellenben mikor a fájdalom szivetekre száll, mint sötét holló, mennyire megenyhül az, ha hivő lelketökben hangzik a biztató szó: ne félj, mert én veled vagyok! Im ebben áll a vallásos megnyugvás, ha jó- és balsorsban egyaránt Istenben bizunk, ha ő a mi reménységünk rendületlen kősziklája vészben és viharban, mert akor igazán érezzük ama minden időkben igaznak bizonyult jeligét: ha Isten velünk, ki ellenünk!

S lám erre az érzetre vezetnek harangjaink! Valahányszor halljátok hát emez édes hangokat, hangozzék szivetek viszonválasza vissza: hallom, értem hivó szavadat oh égnek tolmácsa; sietek, mindent feledve sietek az én Istenem hajlékába, mert lelkem érzi, hogy *jobb ott egy nap, hogysem ezer nap egyebütt!*

A második, a mit a harangok nyelve beszél, a mire a harangok intenek, ez: ember szeresd felebarátodat. Ismeretes előttetek afiai, hogy idvezitő urunk a mózesi, különben igen jó intéseket tartalmazó tizparancsolat helyébe csak két parancsot hagyott követői számára, a melyek egyaránt az összes prófétai intéseket s összes kötelességeinket magokban foglalják, t. i.: szeressed Istent és szeressed felebarátodat. A ki ennek a két parancsnak eleget teszen, vagy

legalább arra törekszik, hogy tőle telhetőleg eleget tegyen, az a mennyország felé vezető úton van s Isten fiának nevezhető.

De hát vajjon hány van közülünk, a ki szemrehányást nem érezhetne lelkében, ha kérdezné tőle urunk, *a ki példát hagyott, hogy úgy cselekedjünk, a mint ő cselekedett,* ha kérdezné: szeretted-e felebarátodat, vagy a mi ezzel egyet jelent, embertársadat, a mint magadat szereted? eltűrted-e fogyatkozásait? megbocsátottál-e neki, ha megsértett? mentél-e segítségére, ha nyomorúságában reád szorult? megszegted-e kenyeredet az éhezőnek? a ruhátlant megruháztad, a hajléknélkülit befogadtad-e házadba? voltál-e az árvának, ügyefogyottnak, özvegynek gyámola? nem kivántad-e, avagy erőszakkal nem vetted-e el, a mi téged nem illetett? nem voltál e irigy, gyűlölködő, bosszúálló? . . . Oh de Istenem! nem is merem tovább fűzni a kérdéseket, mert az életnek ahány viszonya van, annyi az alkalom arra is, hogy a felebaráti szeretet jézusi törvényét megsértsük, illetve az ellen cselekedjünk. És a mint Jézus, mikor a parázna nőt elébe vitték s mondának: *A Mózes törvénye erre megkövezés általi halált szabott, hát te mint vélekedel*, csak ennyit felelt: *a ki közületek nem bűnös, az vesse az első követ reá* s elszéledének a bűnös asszony vádlói: úgy én is abban a meggyőződésben vagyok, hogy ha arról van szó, ki nem vétett a felebaráti szeretet ellen: senki sem meri szemeit bűnbánat érzése nélkül felemelni az égre!

S látjátok ker. hivek, pedig mily szép volna e világ s kedves az élet, ha mint egy szép egyetértésben levő család élnénk, arra törekedve, hogy egymásnak keserűséget, fájdalmat, szenvedést ne okozzunk, de annál több örömöt, boldogságot szerezzünk mindazoknak, a kik körünkbe esnek. Ha nem lennének annyi határ- és barázda sértések, hamis tanúságok, becsületsértés, rágalmazás s más e nemű perek, hanem osztály, egyesség mind megesnének szép szóval, szeretettel!

Fájdalom, ez óhajtott világ ma csak kegyes óhajtás, mely a nemesebb lelkek eszményében él, de hogy e világban mikor fog élni, arra felelnünk nehéz volna. Én azonban hiszem, hogy eljön, ha évezredek, ha millió évek mulva is; engem a távolság nem ejt kétségbe, mert a kereszténység czélja amúgy is a tökéletesedés lévén, örök időkre szóló kell hogy legyen az az után való törekvés is.

Ennek megvalósítására törekszik minden nemzedék, erre kell törekednünk nekünk is ker. hivek s oh mily lelkesen szólnak s buzdítanak e

czélra azon eszközök között, melyek idvességünket munkálják, harangjaink is egyszerü bár, de megható nyelvükön, mintha mondanák: ember, szeresd felebarátidat, élj velök békességben s egyetértő munkássággal igyekezz betölteni hivatásodat e földön, hogy megvalósuljon Jézus szava: *az Isten országa nem úgy jő el, hogy az ember eszébe vehetné, vagy azt mondhatná, ime itt vagy amott van, mert az Isten országa bennetek van.* Mert bizony, mondom, hogy e föld a siralom völgye lenni csak akkor szünik meg s lesz boldogság és megelégedés hona, ha megvalósul a jézusi értelemben vett felebaráti szeretet!

És végre harangjaink nyelve még azt is beszéli, még arra is int: ember, légy egyházadhoz, vallásodhoz hű, sőt azokért szükség esetén áldozz is kész szivvel. Mai napság, ebben a megélhetésért oly ádáz életharczot vívó korszakban, mindenre ráérnek az emberek, csak arra nem, hogy lelkök ügyével foglalkozzanak. Ma a legnépszerűtlenebb szavak: Isten, lélek, vallás, egyház, no meg ezeknek papjai. S miért? mert ezek megszünés nélkül el akarják terelni a figyelmet a csupán a világért való szorgalmatosságtól „Nemcsak kenyérrel él az ember; mit használ valakinek, ha az egész világot megnyerte is, ha lelkét elveszitette; egy a szükséges dolog; lélek szerint éljetek s a testnek kivánságait megöldököljétek“; úgy-e, afiai, ezek mind olyan intések, melyek nem tetszenek korunkban az embereknek? s mi a helyett, hogy alkalmaznók magunkat az emberek vágyaihoz, mégis rendszerint ezeket s más ezekhez hasonlókat hirdetünk, mert ez a hivatásunk s ez által az, hogy az emberből az állatot, mondhatnám az ördögöt, mennél inkább kikergessük, kiűzzük, hogy helyét a lélek, vagy a mi ezzel egyet jelent: az isteni foglalja el!

És megvallva az igazat, meglehetős hálátlan munka ez a miénk, ker. hivek, mert a mig pl. a törvényszékhez, biróságokhoz való idézőre azonnal sietnek megjelenni az emberek, félvén a büntetéstől vagy anyagi káruktól: mi bizony mind idézhetjük, hivhatjuk afiait, a mi idézőink, a harangok által, mert a különböző helyekhez képest némelykor alig hallja meg tized vagy huszad része a hiveknek s ha hallja is, nem érti, nem fogadja meg s ezért teljesedik be olyan sokszor a prófétai szózat, hogy sírnak a Sionnak útai, vagy idvezítőnk szava: sokan vannak hivatalosak, de kevesen a választottak! Még a közel múltban is ritka szép tényeivel találkozunk a vallásos buzgóságnak, a hithez való hű ragaszkodásnak: most pedig

némelyek árúba bocsátani készek az apák által vérrel is védett vallásukat s az egy igaz Isten imádásának hitétől készek elpártolni az arany borjú imádására, vagy hogy a nevén nevezzem a dolgot: készek elállani vallásuktól, ha ezért valamit igérnek, vagy ha az egyház tán egy kis áldozatot kiván s templom, torony és egyházi épületek rendbehozására egy kis róvatalt kénytelen kivetni az egyházközség tagjaira!

Oh ker. hivek, afiai az úrban, higyjétek el, nem jól van ez igy, mert a költő szerint: „Az embernek drága kincs a hit, tűrni és remélni megtanít s neki mig a sír rá nem lehel, mindig tűrni és remélni kell.“ Bizony tűrni, szenvedni a leroskadásig; s ellenben, ha megállni akarjuk helyünket a világban becsülettel, tisztességgel, pedig e nélkül az élet nem élet, akkor remélnünk kell egy jobb jövőben s nemesebb czélok után való törekvésünk sikerében. Ha azért halljátok harangjaitok intő hangját, halljátok este vagy reggel, örömünnepetek vagy bánatotok napján, értsétek meg, mit beszélnek ők s mily szivrehatóan mondják: ember, ragaszkodjál ama jó édes anyához, egyházhoz, mely karjaira vett csecsemő korodban már s fölnevelt és őrizd meg szivedben legdrágább kincsedet: a tiszta hitet és vallásos érzést, hogy ezek is őrizzék meg lelkedet az örök életre!

*

Tisztelt ünneplő gyülekezet k. afiai az úrban! A fennebbiek elmondására alkalmat adott az a szép tény, a mi mindnyájatok előtt ismeretes, hogy a nyárád-gálfalvi ekklézsiának, az áldozatokban kifogyhatatlan afia Zsigmond Lajos és felesége Csiki Heléna, újabban egy 2 méterm. súlyu 700 korona értékü és modern felszerelésű harangot ajándékoztak kegyes szivök nemes indulatja által vezéreltetve, a mely harang (társával egyetemben) ha nem is éppen ma húzatott meg először, de felavatása, a közhasználatnak való ünnepélyes átadása, vagy a mint közönségesen mondani szokták: felszentelése a jelen alkalommal történik.

Nem tudom, ünneplő gyülekezet, hol keressek szavakat annak a buzgóságnak, kegyes indulatnak kifejezésére, mely eme szép áldozatban nyilvánult említett afiai részéről? s hol találjak méltó kifejezést benső érzelmeimnek, tiszteletemnek, a melylyel irántok szép tényökért viseltetem?! És hiszem, hogy közületek is a jobb és nemesebb érzésüek hasonló elismeréssel vannak s szintoly tisztelettel hajolnak meg a ker. vallásos buzgóság eme nagyszerű megnyilatkozása előtt.

Jól mondja Jakab apostol: *a kinek hite van, mutassa meg azt az ő cselekedetével, mert a hit cselekedetek nélkül meghalt önmagában;* mert valóban csak ilyenkor látjuk igazán, mi a valódi keresztyénység! Jézus azt kivánta az evangéliumi ifjutól, midőn ez tőle az idvesség elnyerése felől tudakozódott: *add el minden marhádat, oszd ki a szegények közt s kincsed lesz a mennyországban;* ám ha a lélek idvességének elnyerésére ezt az útat ajánlanók a korunkbeli embereknek, akkor kevesen vállalkoznának arra. De ezt szószerint Jézus sem kivánta, csak próbára akarta tenni az illető buzgóságát s annál kevésbbé kivánja tőlünk, mert ez annyi lenne, mintha azt mondaná: az idvességre csak a koldusbot lehet az útlevél! Oh nem, afiai, hanem juttatni abból, amivel az Isten kit-kit megáldott, úgy a szegénynek, mint a közintézeteknek s főleg egyházaink oltárára. Nekünk nincsenek ker. hivek fejedelmi alapítványaink, dúsgazdag világi vagyonban bővölködő püspökjeink, a kik számunkra templomokat, iskolákat építsenek, szóval elássanak egyházi kellékekkel; mi, mint szegénysorsú emberek szoktak, magunk emberségéből kell, hogy megéljünk. De im, mint hajdan prófétákat támasztott az Isten a maga népének, úgy támaszt közöttünk, szegények között is gazdag lelkűeket, a kik megoszszák velünk szorgalmuk gyümölcseit. Igy támasztotta közöttetek eme buzgó hitrokoninkat: Zs. Lajost és az ő hasonló buzgóságú feleségét, a kik már korábban és egyebekben is megmutatták Isten háza iránti szeretetöket, a midőn annak belső feldíszitésében, jókarba hozatalában igen nagy részök van.

Méltán mondhatják ők a zsoltáriróval: *Uram, szeretem a te házadat s a te dicsőséged hajlékának helyét,* mert ez nemcsak mondás, beszéd és üres hang, hanem tény, igaz és valóság. De bár tudom, hogy ti ezt nem haszon- és dicsőségvágyból tettétek, hanem szivetek ellenállhatatlan, lángoló szeretetének indításából, mégis azt mondom: a ti jutalmatok el nem marad, sőt már megvan részben s ez az a jóleső benső érzés, mely a jótétel után eltölti a szivet, lelket s a melyet semmi földi öröm, gyönyör föl nem ér, avval nem mérkőzik; jutalmatok a jók és nemesek elismerő tisztelete, becsülete s jutalmatok az utókor hálája, mert *a mig prédikáltatik e gyülekezetben az evangélium, ez is a ti emlékezetekre hirdettetik.* Legyetek megáldva a gondviselő Istentől minden igaz törekvéstekben s adja meg számotokra szivetek nemes czélra irányuló óhajtásait, hogy szivetek melegét, a keresztényi szeretetet, árasztthassá-

tok tovább is ezen egyházunkra s legyen az a ti kedves, édes gyermeketek.

És te új harang, a ker. buzgóság szép gyümölcse, szenteljen meg tégedet az, a ki maga is szent s tartson meg századokon keresztül, hogy az egymás nyomába lépő nemzedékek mindenike előtt légy hirdetője az Isten imádásának, az atyafiui szeretetnek s az egyház és vallás iránti áldozatkészségnek, hogy hangodra buzduljanak nagyok és kicsinyek egyaránt fel a ker. szeretet gyakorlására, mert a ki sokat nem tehet, nagyot nem áldozhat, csak kész szivvel tegye, kedves az úgy is az úr előtt s jutalmatok bőséges leszen, hiszen egy ital vizet sem hagy ő jutalmazatlanul! Őrizzen meg a mennyei hatalom égi és földi tűz veszedelmétől, hadvész pusztításától, hogy mindig a mindenható dicsőségét zengjed.

Tinektek pedig, nyárád-gálfalvi unitár. szent ekklézsia, adjon az úr tinektek sok ilyen örvendetes pünkösti ünnepet; virágozzék egyházatok s ti, mint annak fiai és leányai, lássatok boldog időket, áldásos napokat, hogy törekedhessetek a nagy Istennek dicsőségére s e honnak üdvére, virágzására! Amen.

Ürmösi Kálmán.

A külföldi unitáriusok gyűlései.

Május vége és junius eleje a mozgalmak, a lelkesedés, az öröm és új remények ideje volt angol és amerikai unitárius testvéreink életében. Ezelőtt 75 évvel a nélkül, hogy egyik is tudott volna bármit a másik akaratáról vagy szándékáról, *egy és ugyanazon a napon* s talán, mint Bowie titkár kifejezte, egy és ugyanazon órában alakitották meg Angliában a „Brit- és Külföldi Unitárius Társulatot“ és Amerikában az „Amerikai Unitárius Társulatot“. A társulat 75 évi fennállásának emlékére egy nagyszabásu ünnepre amerikai testvéreink már egy évvel ezelőtt megtették az előkészületeket. S mondhatjuk, hogy talán épen mert ők előre lefoglalták maguknak ez évet, azért halasztották el angol testvéreink a saját évfordulati nagyobbszabásu ünnepüket későbbi időre. Az amerikai unitárius társulat czélja az volt, hogy e 75 évi évfordulati ünnepre, ne csak az amerikai unitáriusok jőjenek össze f. évi május 22-ikére Bostonba, hanem legalább képviselőik által a világ különböző részében lakó unitáriusok is ott legyenek. Ezért a meghivásukat ideje korán megtették. Magyarországi Unitárius Egyházunkat amerikai testvéreink ez ünnepén Boros György theol. tanár képviselte, a ki május elején indult el Kolozsvárról s mint értesülünk az ünnepély előtt néhány nappal érkezett meg Bostonba. Együtt utazott Hocart Jakabbal, a ki szintén a nevezett ünnepre utazott Brüsselből, mint a németalföldi „Szabad keresztény egyházak képviselője“. Az angol unitáriusokat a Brit és külföldi unitárius társulat titkára, Copeland Bowie képviselte, a ki azzal a czéllal, hogy az amerikai unitárius egyházak közül többeket meglátogathasson, egyházi és iskolai, társadalmi életüket tanulmányozhassa és még a jun. 6-ára Londonba az angol unitáriusok évi közgyűlésére vissza jöhessen, a hol reá, mint titkárra nagy feladatok vártak, az összes képviselők közül a legkorábban áthajózott Amerikába. Angliának több részéből voltak még képviselők küldve.

Japánból Hirai és Murai lelkészek, Németországból a berlini egyetem tanára Oppert Gusztáv, Indiából a nagynevű Mozoomdar és Pal Bipin Chandra voltak jelen.

Az ünnepélyt május 22-én d. e. ½10 órakor nyitották meg Bostonban a Tremont Templeben a Lorimer Hallban. A megalakulás után a végrehajtó bizottság egyes intézkedéseit hagyták helyben. Azután az idegen képviselők fogadása következett, a mely a Christian Register“ szerint a következőképen folyt le.

Eliot titkár első sorban a magyarországi unitáriusok képviselőjét mutatta be. Nekem jutott a nagy szerencse, – ugymond — hogy az unitárius eszmék azon kiváló képviselőit, a kik távol idegenből jöttek hozzánk, önöknek bemutassam. Különböző nyelveket beszélünk, de szivünknek, mint a halhatatlanoknak, csak egy nyelve van. Forduljunk először is a szabadság martyrföldjéhez, a Dávid Ferencz és Kossuth Lajos hazájához; ahhoz a hazához, a hol 20 nemzedék mint „*eretnek*"-nek nevezett unitárius imádta atyái Istenét. És itt a legszivélyesebb szavak kiséretében bemutatta a **magyar unitáriusok képviselőjét, Boros György tanárt.**

Az amerikaiak kivánságára a képviselők először mind a saját anyanyelvükön beszéltek s csak azután folytatták angolul. Boros tanár, hogy mit beszélt magyarul, azt az amerikai lapok nem közlik. Angol beszédét azonban magyarul igy adjuk vissza: „És most engedjék meg átadnom önöknek a Magyarországi Unitárius Egyháznak és a Budapesti Unitárius Egyházközségnek a legszivesebb üdvözletét. Ezzel együtt van szerencsém átadni a magyar unitárius egyház lelkészei, vezető világi férfiai és tanárai képcsoportozatát. Végül pedig, nem mint utolsót, elhoztam önöknek az egyetlen unitárius **püspöknek — Ferencz Józsefnek élő szavait".**

Boros tanár mikor elutazott, magával vitt egy phonographot, a melybe Ferencz József püspök belemondotta volt az amerikaiaknak küldött izenetét, s melyet a phonograph Bostonban hüségesen reprodukált: „Kivánok mindent, a mi csak jó; és kivánok az Amerikai **Unitárius Társulatnak hosszas életet".**

Bowie titkár bemutatásánál Eliot ur hivatkozott az angolok és amerikaiak rokonságára és kiemelte, hogy ezelőtt 75 évvel, mikor ők az unitárius nevet felvették, nagy befolyással volt rájuk oly két jeles angol unitárius gondolkozó és iró, mint Lindsey és Priestley.

Bowie ur átadván a brit és külföldi unitárius társulat üdvözletét, kiemelte, hogy valami láthatlan kéz vonta őket ezelőtt 75 évvel egymáshoz, azt akarván, hogy a brit faj egy közös és nagy munkában egyesüljön, a midőn egyik a másik tervéről mit se tudva, megalakitották egy és ugyanazon a napon Amerikában az amerikai- és Angliában a brit és külföldi unitárius társulatot. Az angol unitáriusok köszönik az amerikaiaknak Channing és Parkeren kivül azt a sok volt, vagy jelenben is élő jelest, a kik nekik tanitóik és lelkesitőik s a kiket ők csaknem honfitársaiknak tekintenek. Meg van azonban győződve, hogy az amerikaiak is hasonló érzelmekkel vannak az angol unitáriusok jelesei iránt, mert tudja, hogy Dr. Martineau neve az ők hitök hősei közt foglal helyet. Beszédét igy végzi: „a közös hit, a közös remény és a közös rokonérzés köteléke minket egyesitett. Hitem szerint -- az angol nyelvet beszélő, a föld fölületén **szétszórt fajra — az Isten kegyelme egy nagy és ünnepélyes felelősséget, egy megmérhetetlen felelősséget és bizalmat** helyezett. Örvendek, hogy a hol csak jártam, Amerikában mindenütt a Shakespeare és Milton nyelvét hallottam; hogy a férfiak és

nők egyaránt a hit és kötelesség ugyanazon nemes eszméi által lelkesittetnek s munkálván az élet nagy feladatai megfejtésében, azt a nagy hitet és reményt beleviszik a hétköznapi életbe is. Örvendek, hogy itt lehetek. Én nem vagyok itt idegen, én itt testvéreim között vagyok".

A japáni követeket azzal mutatta be Eliot ur, hogy hivatkozott arra, hogy a japáni unitárius társulat, az amerikainak a gyermeke. A japáni képviselők nevében Hirai üdvözölte a gyülekezetet. Szavai megérdemlik, hogy szó szerint idézzük.

„Japáni üdvözleteket hozok önöknek. A japáni nép azt hiszi, hogy minden vallásnak egy és ugyanaz az igazság az alapja; honfitársaim szive nyitva áll bármely vallás elfogadására, de a babonának, előitéletnek még az elemei se kellenek. Egy kis költemény van, melyet hazámban még a parasztok is jól ismernek: noha sok út van, melyek mind egy és ugyanazon hegy tetejére vezetnek, de mind a kik csak a különböző útakon mennek, az isteni igazságnak egy és ugyanazon fényét látják. Különböző nyelveket beszélünk, de egy és ugyanazon igazságot szóljuk. Budhista pap voltam. A japáni unitárius társulat munkájához csatlakoztam, mert megtaláltam azokat az elveket az unitárismusban, a melyeket én tartottam".

Oppert tanár bámulja az isteni gondviselést, hogy azok az elvek, a melyeket a távol kelet évezredekkel ezelőtt a parancsolatokban kifejezett, ma a megvalósitáshoz legközelebb a *távol nyugaton* állanak.

Mozoomdart mint ismerőst mutatja be Eliot úr a gyülekezetnek. Mozoomdar igy beszélt: „A Brahmo-Somaj kezdettől fogva mindig együtt érzett az unitáriusokkal, mind Angliában, mind Amerikában . . . Mi nem nevezzük magunkat keresztényeknek, nem nevezzük unitáriusoknak, hanem elfogadtuk a Krisztus szellemét, nem csupán az értelem szerint, hanem mint az Isten kijelentésének egy nagy igazságát. 17 évvel ezelőtt „Kelet Krisztusa" czimű munkámban leirtam, hogy mikép találtuk meg a Krisztust; és bármely egyház is nyugaton, viselje az Isten fia nevét, ha nem elzárkozott felekezeties egyház, birja a mi legnagyobb rokonszenvünket. De egygyel sincs oly szoros viszonyunk, mint az unitáriusokkal. Mikor Parker népszerűtlen volt Amerikában, népszerű volt ő akkor Indiában. Emerson munkáit a legnagyobb elismeréssel olvassák a hindu iskolák növendékei s ugy gondolkoznak, hogy csak földrajzi tévedés, hogy Emerson Amerikában született, mert neki Indiában kellett volna születnie. Önökkel való viszonyunk benső és kedves. S bárha nem is azonositjuk magunkat egyetlen egy különös keresztény felekezettel se, s még ha a *keresztény* nevet se fogadjuk is el, mégis erős a mi hitünk abban a testvériségben, a melyet a Krisztus alapitott — Kristusnak egyházában, nyugaton és keleten egyaránt. A ki elfogadja a Krisztus szellemét, a ki hiszen Istennek az emberrel való egységében, a ki hiszi az embernek az emberrel való egységét, az tagja a Brahmo-Somajnak. Ki ne fogadná el önök közül e kifejezéseket: „Ő az istenek Istene, min-

den istenségek istensége. Ő az emberek szabaditója. Hallgassad őt, és légy áldott az ő bölcseségében". „Egyedül az igazság győzedelmeskedik, a hamisság soha! Egyedül az Isten kegyelme használ! Csak egy Isten van, és nincsen második, és mindeneknek utána béke, béke, békesség!"

Végül Wright elnök üdvözölte a képviselőket. „Vigyék el legszivesebb üdvözletünket küldőiknek. A mint kifejezéseiket hallgattam, úgy jött, mintha a Babel tornyát segiteném bevégezni, mert láttam a nyelvek különbözőségének szépségét. De önök mindnyájan egy nyelvet beszéltek — a legékesebbet, a sziv nyelvét. Német, belga, japán, hindu, magyar, ma mindnyájan egy új leczkét tanultunk, — hogy Isten minden nemzet gyermekét egy vérből alkotta, s bár megszabta lakhelyük határát, nem szabott határt szellemüknek. Évek óta kisérjük figyelemmel az önök munkálkodását. Láttuk minő bátorsággal és hivséggel végzik azt távoli otthonukban, s abból lelkesedést meritettünk mi is. Vajha önök is némi lelkesedést vinnének innen haza magukkal. Az itteni unitáriusok megtanulták, hogy nincsenek magukra. Az önök küldői pedig tudják meg, hogy mi velük vagyunk".

Ezután több apróbb ügyet intéztek el. A délutáni órákban és a következő napokon a különböző vallásos tárgyu felolvasások és ezek alapján egyes tárgyak megvitatása foglalta el a gyülést.

Az ünnepély általános érdeku része volt az, a melyet május 24-én este tartottak. Ez alkalommal Hoar senator elnökölt, a ki emelkedett szellemü beszéddel foglalta el az elnöki széket. Rövid istentisztelet után újra tér nyilt az idegen képviselőknek a beszédre. Boros György tanár, egyházunk képviselője, a Christian Register szerint, az elnök üdvözlő szavai után a következő beszédet intézte a népes gyülekezethez.

„Elnök ur! Hölgyeim és Uraim! Tegnapelőtt az unitáriusok, — sőt több, az amerikai egyesült államok fiai és leányai — oly rendkivüli megtiszteltetésben részesitették Magyarországot, az én imádott hazámat, hogy mulhatatlan kötelességemnek ismerem megragadni a legelső alkalmat, hogy szives figyelmükért a legőszintébb köszönetemet fejezzem ki. Jól tudom, hogy az önök szivét és ajkait a szabadság szeretete inditotta. Teljesen igazuk van, a midőn azt gondolják, hogy a magyarok barátai, sőt ha szükség volt, martyrjai voltak a szabadságnak. A szabadság szeretete minden igaz magyarral vele született; épen mint az egyetlen egy Istenben való hite. Magyarország alapitója, győzelmes Árpád, 1000 évvel ezelőtt, első királyunk Szent István 900 évvel ezelőtt, egyenlőséget és szabadságot biztositottak hazánkban minden nemzetiségnek, hogy a saját nyelvét beszélhesse. Szabadoknak születtünk, s bár sok ideig el voltunk nyomva, Magyarország ujra szabad. Ha van nemzet azért a világon, mely rokonszenvez az amerikai egyesült államokkal, a szabadság ez édes hazájával, egy azok között mindig a Kossuth nemzete.

Az önök érdemes elnöke felkért engem, hogy némi informatiot adjak a magyarországi unitáriusokról. Bármikor kell is nekem az én hazám s különösen az én vallásom multjáról beszélni, mindig ugy érzem, mintha egy csatatér felett tartanék szemlét, a mely honfitársaimnak és hitbeli atyámfiainak még el nem temetett holttesteivel s orvosi gondot nélkülöző sebzett katonáival volna fedve. Hanem én is, mint az önök amerikai költőinek egyike, azt mondom: „hadd temesse el a mult az ő halottját“. A jelen kilátása kedvesebb. Szemeim hazám földjének egy szép tiszta helyére esnek, a hol zöld legelők táplálják a nyájakat s lombos fák árnya védi azokat, a kik a napi munkájukban elfáradtak.

Az utóbbi 30 év új országot teremtett Magyarországból. Nézzék meg a mi virágzó fővárosunkat, Budapestet, nagyszerü országházával, pompás székesegyházaival és palotákkal rakott halmait, a mint a nyugodt Dunára tekintenek. A nevezett rövid időszak egy egészen új unitárius egyházat teremtett s huszezer lélekkel többen vagyunk ma, mint bármikor a mult 250 év alatt. (Itt azután az alföldi unitárius ekklezsiákról szólt.)

A székelység távol keleti hazájában, a hol minden szenvedés, üldözés és veszteség mellett is anyaegyházközségeink fennállanak, a 125 egyházközség $^2/_3$ részében az egyházi épületek és templomok kijavittattak, ujra épittettek, csaknem semmiből. A legtöbb azon egyszerü földmivelők kezemunkája, a kik azokban imádkoznak. Tetőtől talpig minden a hivek kézimunkája. Hiveink éppen úgy épitettek az Istennek hajlékot, mint Nehemiás hivei a Jeruzsálem falait, karddal az egyik és vakoló kanállal a másik kezükben, s csakis az utóbbi időben változtatták a kardot ekevassá. Népünk szegénysége az ő kincse, vagyona, mert ha szűkölködnek a világi javakban, bővölködnek a szellemiek gyümölcsében. A kik az utóbbi 35 év alatt elhunytak, harminczötön hagytak tetemes pénzösszeget arra, hogy a szegényebbek gyermekei magasabb kiképeztetésben részesittethessenek. Felmutathatok itt egy barna czipót önöknek, a mely tiszta buzából van sütve. Minden nap 200 drb ily czipót osztunk ki 200 székelyfiunak egy nemes székelyember hagyományából, a ki 80 éves koráig önmegtagadóan élt azért, hogy pénzt gyűjthessen össze egyháza ifjai nevelésére. Ohajtanák önök látni népnevelési és közmivelődési intézeteinket? Számunkhoz képest nekünk több ily intézetünk van, mint bármely más felekezetnek. Van egy theologiai intézetünk, két középtanodánk, a melyek közül az egyik az egyetemre is képesit. Egy év alatt diszes új collegiumi épületünk lesz, mely félmillió forintnál többe kerül; 400 tanulót tudunk abban elhelyezni. Az épitési költségek — mely a magyar viszonyok szerint nagy összeg — egy ötödét bizonyos föltételek mellett az államtól kaptuk; a másik ötödét hiveink adományából, a harmadik ötödét speczialis alapitványokból, a hiányzó két ötödöt is reméljük, hogy Isten segedelmével csak kiesináljuk valahonnan. Egyházainkból mintegy 9000 fiú és leány részesült az elemi és a vallásos nevelésben.

Egy új egylet befolyása alatt, mely első püspökünk — a Dávid Ferencz nevét viseli, élénk vallásos és erkölcsös élet támadt az egyházkörökben. Ez egyletben férfi és nő, ifjú és öreg kezet fogva munkálnak a vallásos lelkesedés és az erkölesi tisztaság előmozditásán. Katholikust, protestánst, zsidót és másokat hivnak meg, hogy igy velünk együtt munkáljanak ezek is annak az előmozditásán, a mi az emberiségre nézne jó és hasznos.

Utoljára, de nem mint utolsót kell megemlitenem, hogy Magyarország törvényhozó testülete a polgári és vallásos szabadságnak ugyanazon elveit iktatta a királyság törvényeibe, a melyeket az Erdélyi első Unitárius püspök 1560-ban János Zsigmond és az ő unitárius udvara idejében, kinyilatkoztatott.

Még egyet. Míg nagy királynénk, Mária Theresia, az iránta való legnagyobb tiszteletnek tekintette, ha az unitáriusok áttértek a róm. kath. egyházba, addig a jelenlegi szeretett királyunk, Ferencz József, belépik a mi kolozsvári kollegiumunkba s áldását adja az intézetre. Mindent összevéve, a 19-ik század utóbbi éveire mi csak megelégedéssel és hálával és a jövőbe szilárd reményekkel tekinthetünk. Annyival inkább, mert a mult 35 év megszilárditotta a mi barátságunkat az angol és amerikai unitáriusokkal s Közép-Európa szabad gondolkozóival. Biztositva van az egész világon számunkra a gondolat és beszéd szabadsága. S ezek a leghatalmasabb szövetségeseink fognak lenni elveink győzelmének a biztositására, a mi abban áll, hogy szeressük az Istent és embertársainkat, szenteljük magunkat a munkára, a barátságra és mindennemű jóságra.

Mielőtt bevégezném beszédemet, néhány szót kivánok mondani az amerikai unitáriusokkal való viszonyunkról. 70 évvel ezelőtt nemsok idővel a társulat megalakulása után járt itt, az Egyesült Államokban az unitárius vallású *Bölöni* Farkas Sándor. Ő a mi Egyházunkhoz jó hirrel és bátoritással tért vissza, sőt többet hozott, mert magával hozott egy új szellemet: a szabadság szellemét; s az Amerikáról irt terjedelmes, kiadott munkájával, felébresztette azt a nemzetet, a mely a jelenlegi szövetségese, Ausztria, akkor elkövetett kegyetlenségei miatt mélyen aludott. Erre jöttek Kossuth és Széchenyi, a nemzet szabaditói. Majd következett Channing, Isten igéjének e szent papja, mert e társulat nemes segélyével munkái magyar nyelven kiadatván, örömhirré lettek az egész nép előtt. Channing befolyása Magyarországon határtalan. Ezért e tekintetben is, nekünk is okunk és kötelességünk önökkel együtt örvendezni e nagyszerü jubileumi ünnepükön. A Magyar Unitárius Egyház az új idők áldásait elfogadja és élvezi, s épen most az én hitem szerint, egy új és dicső jövő kezdetén áll. A Dávid Ferencz sirjába eltemetett igazság új életre kelt. Hála az Istennek és köszönet az amerikai Unitárius Társulatnak, hogy az ő nevét irta homlokára az angol nyelvet beszélő unitárius halhatatlanoknak. Ebben igazság van téve a mult szenvedéseiért és bátoritás rejlik a jövőre.

Köszönet önöknek amerikai buzgó unitáriusok; és köszönet

önöknek, a kik távol országokból ide jöttek, azért a lelkesedésért, a melyet a legrégibb unitárius egyház képviselőjének adtak. Kérem ne feledjék el soha, hogy a mi vallásunk alapja szilárd, mint az a nagy kő, a melyen állott Dávid Ferencz, a midőn először hirdette az unitárismust s megtéritette Kolozsvár városát, az egész Erdélyt és Magyarországnak nagy részét. Az unitárismus pünkösti jelenségei közel lehetnek, talán itt és most! Ébredjünk hát és szóljuk igaz meggyőződéssel az Istennek szavát, hogy: az unitárismusnak nemcsak hogy dieső multja volt, hanem lesz jövője is, mert hogy én a mi 97 éves öreg prófétánk Dr. Brassai jóslatát használjam: az unitárius a jövő vallása. Abban a reményben, hogy elveink végre is győzni fognak, van szerencsém a legszivesebben üdvözölni e gyülekezetet".

A többi képviselők is mind beszédet intéztek a gyülekezethez. Majd Hoar senator zárta be a gyűlést s kérte az idegen képviselőket, hogy vigyék el küldőiknek az amerikai összes unitáriusok legszivesebb üdvözletét.

Igy folyt le, rövid vázlatokban adva elő, az amerikaiak 75 évi emlékünnepe. Lelkesitőleg reájuk, buzditólag és bátoritólag reánk nézve. Elődeink, a kik az összeköttetést megteremtették, nem éltek hiába, minket a jelen kötelessége vár, s a jövő kecsegtet. Vajha minden unitárius hazánkban megtenné anyaszentegyháza iránti kötelességét, hogy biztos alapot fektethetnénk le a jövő boldogulás számára.

Az idegen képviselők a legtöbben ez ünnep után még Amerikában maradtak, tanulmányozni az új világot, szellemét és életét. Copeland Bowie az angol unitáriusok titkára azonban sürgősen visszatért, mert junius 6-án már Londonban kellett hogy legyen. Ekkor tartották az angol unitáriusok évi közgyűlésüket. Mint rendesen most is templomozással kezdették. Az Islingtoni templomban C. J. Sreet tartott szép beszédet e tárgyról: „az unitárismus ajándéka a századnak". Alapigéjét a 68. Zsolt. 28. verse tette. Sajnáljuk, hogy helyszűke miatt ez eszme-gazdag és érdekes beszédnek még csak részleteit se adhatjuk.

Templomozás után a rendes gyűlés vette kezdetét az Essex Hallban, a hol is első sorban a titkár évi jelentését hallgatták meg. E jelentés hű képe az angol unitáriusok bel- és külföldi vallásos tevékenységének. Sajnálattal emlitette fel a jelentés, hogy Oxfordban most nincsen magyar tanuló. Örömmel vették tudomásul a titkár jelentését amerikai tapasztalatairól. A rendes ügyek elvégzése után különböző előadásokat hallgattak meg. Az ünnepélynek csütörtökön este lett vége. A vallásos élet érdekében tartott felolvasások, mind az unitárizmus jelen és jövő diadalra juttathatásával foglalkoztak.

Valóban két ilyen gyűlés, illetve ünnep, mint a minőt angol és amerikai unitárius testvéreink rendeztek, csak buzditó lehet reánk nézve is, emelheti hitünket a jövőben és önérzetünket a jelenben.

Csifó Salamon.

Párisi levél.

Páris, 1900. jul.

(A lutheranusok értekezlete: Egyptomban és Palaestinában tett újabb felfedezések s vonatkozásuk Izrael történetére. Egy új Szemle: l' Action Francaise, s annak a protestantismus feletti kérdezés-feleletezése.)

Szerkesztő úr!

A multkori levelem tárgyának terjedelme nem engedte, hogy fölhasználjam a lutheranusok értekezletéről való jegyzeteimet. Ez értekezleten Philippe Berger olvasott fel, az Institut tagja s a College de France tanára, kinek testvére Samuel Berger a theol. facultáson tanár. Philippe Berger egyike a legkiválóbb franczia tudósoknak. A Felső-Egyptomban Tell-Amarnában tett újabb felfedezéseket ismertette, oly pontos módszerrel, oly biztos tanultsággal és oly világossággal, hogy nem szakember is könnyen és élvezettel követhette.

Ezelőtt nehány évvel Tell-Amarnában, mi akkor a tudós világban nagy meglepetést keltett, számos égetett agyagtáblát fedeztek fel. Ezek a táblák Phoenicia, Palaestina, Babylonia és Ninivé királyainak Egyptom királyaival folytatott levelezéseit tartalmazzák. Ezeket közölte most P. Berger, chaldeai nyelvről francziára fordítva. E levelek III. Aménophishoz és az ő fiaihoz vannak intézve. Az előbbi, ki Egyptomban a Hyksosok elüzetése után uralkodott, egy ázsiai herczegnőt vett feleségül s inkább ázsiai, mint egyptomi eszméket ápolt, s fia, kit e vallásos eszmékben nevelt az Ammon tisztelete helyett *Aten* vagy *Adú*, a nap tiszteletét állította és Thebe helyett Tell-Amarnát tette székvárosává.

E régiségek, melyek Kr. e. 1400 esztendőről valók, azt bizonyitják, hogy abban a korszakban az ékirás és a chaldeai nyelv voltak közhasználatban és még nem szoritotta volt ki a phoeniciai. Valószinű, hogy a chaldeai nyelv volt akkor a diplomatiai és a magán érintkezésnek is a nyelve. Ez agyagtáblák lélektani szempontból is nagyon érdekesek. Azok nem voltak a nyilvánosságnak szánva. Szerzőik nem számitottak arra, hogy az utódok arról tudomást szerezznek. És igy mindenik olyannak mutatja magát, a milyen. Igy az tűnik ki, hogy Babylon királya nagyon kegyes ember volt, a tyrusi király nagyon csalárd, a kiben nem lehetett megbizni és

egy másik kielégithetlen, a ki szüntelenűl pénzt követelt. Részletes leirások foglaltaknak az ezelőtt háromezerháromszáz évi életről, szokásokról, cselszövényekről, politikáról. E leirásokból az látszik, hogy abban a korban Babylonia nagy befolyásnak örvendett és egyenlőnek kivánt tekintetni Egyptommal, az akkor legnagyobb hatalommal, melylyel szövetségben állott. Kanaán földje, mely akkor Egyptomtól függött, sok zaklatásnak volt kitéve s éppen úgy Phoenicia is. Berger megjegyezte, hogy a bibliai elbeszéléseken kivül a Kanaán (Kinnahna) név itt fordul elé először. E név, mely e királyoknak Amenophis királylyal való levelezésében gyakran emlittetik, egy országot jelentett, mely csaknem Phoeniciát és Palaestinát is magában foglalta. Ez országot, mely Egyptomtól függő ország volt, a szomszéd népek fenyegették. Az északról támadók közt voltak az amurrok, kik később amorrheusoknak neveztetnek. A táblákon van egy levél Urusalem (Jeruzsalem) királyától, ki Egyptomtól gyors segitséget kér, mert országát a *Habiri* vagy *Ibrim* megtámadták, kikben nem alap nélkül lehet a hébereket látni. E levél olyan neveket is tartalmaz, melyeknek nemcsak hogy héber, hanem egyszersmind jahvista formájuk van és ez előbbi időből való, mint a bibliai elbeszélések ostroma. Ilyen nevek: Lapaja, Biridya, Jahsibaya. Kanaánnak a héberektől való elfoglalásáról van-e itt szó, a miről az ó-szövetség beszél? Ez nem lehetséges, mert a héberek Pithom és Ramses városokban laktak. Naville felfedezése szerint, melyet eddig senki sem vont kétségbe Ramses, ki az Exodus pharaoja, alapitotta volna e városokat legalább 150 évvel azután, hogy e táblák Tell-Amarnában irattak. Tehát a héberek nagy része akkor még Egyptomban volt. A dolgok tehát sokkal bonyolultabbak, semhogy a bibliai elbeszélést lehessen az alatt érteni. Mert a kérdés az, hogy a miket ezek a táblák adnak, megerősitik, igazolják-e a biblia történeti könyveinek elbeszélését? A táblákon sok olyan név van, melyek nem kellene, hogy előforduljanak abban a korszakban, a melyben irattak, mivelhogy a bibliai hagyomány szerint akkor Ábrahám ivadékai még nem voltak a Kanaán földén. A bibliai elbeszélés Mózesről úgy szól, hogy ő tanitotta a népet arra, hogy az Istent *Jahveh*nek nevezze; de ezt a nevet Mózes előtt 150 évvel használják e táblákon. Tényleg a bibliai elbeszélések, melyeket később újra szerkesztettek, egy időben összesitik a hosszú évek munkáját tekintet nélkül a százévekre. Berger szerint sem Izrael Egyptomba telepedése, sem kijövetele, sem Kanaán elfoglalása nem egyszerre és nem azon időn belől történtek, melyet a bibliai elbeszélés mond. Voltak költözködések, népmozgalmak, melyek Egyptom felé irányultak, vándoroltak oda és jöttek vissza ismét onnan. Ez egymásután következő be és kivándorlások elébb történtek, mint Kanaánt elfoglalták volna. A későbbi irók, minthogy az események megtörténte után sok idővel irtak és nem biztos hagyományokra támaszkodtak, egybe vették, összesitették azt, a mi a valóságban egy lassú és hosszas idejű fejlődés volt“. „Mindenesetre“, mondja

Berger, a Tell-Amarnában talált agyagtáblák a kérdést kiszélesitik és az igazi történelmi térre állitják vissza. Egy politikai helyzetet mutatnak fel, mely megmagyarázza a héberek invasioját és azokat a körülményeket, melyek nekik lehetővé tették, hogy Közép-Palaestinát elfoglalják, levágva a hitteusokat, északra nyomva az amorrheusokat és magukat megvédve a philisteusok ellenében, kik a parti sikságokat és városokat foglalták el maguknak". Csakhogy, a mint Berger mondja, a héberek invasioja Palaestina elfoglalásának nem az első lapja, hanem annak csak bevezetése.

Ez értekezés után Lods tanár tett néhány megjegyzést, hogy megerősitse Berger állitásait, a kivel ő teljesen egyezik. Lods nagyon jártas a chaldeai nyelvben és ékirásban. A tárgyat tehát ismerte és következtetései ugyanazok voltak, mint a Bergeréi. Egy megjegyzéséről nem tehetem, hogy ne szóljak, mert nagyon is igaz. Valahányszor amaz idő népeire vonatkozólag valamely emlék jön napvilágra, némely apologeták igy kiáltanak fel: ime az okmányok, melyek megerősitik a bibliai elbeszélést! S ekkor azt gondolják, hogy nekik a szellemüket kinozni kell és a szövegeket is, hogy összhangba hozzák. A régiségekben tett felfedezések nem éppen annyira kedvezők a hagyománynyra, mint a hogy erősitik, mondotta Lods és azokat komolyan kell egyeztetni s nem lármázni. Más felfedezésekre kell még várni, melyek a most nyert adatokat kiegészitik s a hézagokat betöltve, a hagyománnyt megmagyarázzák.

Azután vita következett, de hogyan és mi felett? A gyülésben senki se volt Bergeren és Lodson kivül, ki a Tell-Amarnában talált táblák tartalmát érteni és magyarázni tudta volna. Természetesen elismerték e felfedezést s a hallgatók nagy része valószinű, hogy olvasott e tárgyról a Maspero Szemléjében, a „Revue historique"-ben, s olvasta talán P. Flinders közleményeit: „Egyptom és Izrael" a Contemporary Reviewban, de ez nem elégséges arra, hogy a szöveg felett vitatkozhassék valaki. S oly körülmények közt mi aztán a gyakorlati haszna a vitának? Hát éppen e felfedezésekből vont hasznos következtetések azok, mik a vitának fontosságot adtak. Sokan szólaltak fel, kiknek beszédét mind nem idézhetem, hanem csak egy-kettőnek hozzászólását. Mindenekelőtt Etienne Coquerel azt kérdezte: „A szent történet, melyet a prot. ifjuságnak a hagyomány szerint tanitanak, egyezik-e e történelmi felfedezésekkel, melyeket a tudomány napvilágra hozott és e felfedezések nem kell-e hogy többé-kevésbbé fontos módositásokat vonjanak maguk után a szokásos tanitásban? Nem kell sem nagyitni, sem kisebbitni a kérdés fontosságát. Kétségtelen, hogy a bibliának vallási értéke minden vitán kivül és felül áll és a tudománynak egy felfedezése se ingathatja azt meg. De a vallás tanitójára nézve, ki a szokásos hagyománnyt követi, egy nehézség támad: Ugy tanitsa-e ezután is például, hogy Jákob azzal a hetven személylyel, kik családját alkották, Ábrahám minden ivadékával lement Egyptomba, (I. Móz. 46, 7 - 29); s mit tanit arról, hogy Mózes vezette ki a népet Egyp-

tomból, holott a tell-amarnai táblák azt mutatnák, hogy a héberek Mózes előtt százötven évvel elfoglalták Jeruzsálemet"? Coquerel úgy gondolja, hogy a hagyományos történelmet magyarázattal, fölvilágositásokkal kell tanitani. Berger egyáltalán nem osztja e nézetet, mert az új felfedezések módosithatják az elébbiek magyarázatát. Sabatier tanár megerősiti ugyanazt, hogy a tényeknek a vallási inspiratioja fontosabb, mint azoknak történelmi pontossága, de rámutat a veszélyre, mely abból származik, ha magasabb iskoláink ifjuságának oly dolgokat tanitunk, melyeket későbbi tanulmányaik nem pontosaknak fognak mutatni. Ő semmit sem áldoz fel a bibliából, de a keresztény szabadságból sem akar semmit feláldozni, melyet a hitujitók oly áldásosan használtak és az a mód, a hogy a catechismust tanitják, néki úgy tetszik, hogy gyakran a hitre halálos". Mások is szólottak még a kérdéshez, de nyiltan egy se védelmezte a hagyományos tanitást. Azt mondhatnám, hogy az orthodoxok a kérdés elől inkább ki akartak térni, semmint azt megoldani. Kétségtelenül, hogy nem is éppen könnyü ez a kérdés, de az elől mégis nem kell kitérni. Hogy tudományos kérdéseket a gyermekekkel ne vitassunk, ez helyes; de a magasabb iskolák ifjuságánál már másként áll a dolog, én e tekintetben teljesen osztom a Sabatier nézetét, ki nem akarja, hogy az ifjuságnak nem pontos történelmi adatokat tanitsanak.

A lutheranusok értekezlete általán nagyon érdekes volt és meghozhatja a gyümölcsét még azoknál is, kik a hagyománynak annyira rabszolgái.

— Néhány hó óta Párisban egy új Szemlét adnak ki, „l'Action francaise"-t. Ez egy politikai pártnak a szerve, mely párt magát „La ligue de la Patrie francaise"-nak nevezi. E Szemle czélja harczolni főképp a semitismus, a szabadkőmivesség és a protestantismus ellen. Látszólag támadásait csak a zsidók s a szabadkőmivesek ellen intézi, de a mit alapjában leginkább gyülöl, az a protestantismus. Az ellen akarja felizgatni a szenvedélyeket, az ellen akar irigységet, ellenszenvet és féltékenységet kelteni. Az első számokban tartozkodó volt, de aztán megmutatta protestánsellenes érzületét. Ma a kérdezés és feleletezés a lapokban a divat. Az „Action francaise" is megnyitotta e rovatot és közölt néhány feleletet, melyeket a feltett kérdésekre kapott. De hogy fel lehessen fogni, hogy mily szellemben történik e feleletezés, ismerni kell a kérdéseket. A négy feltett kérdés ez volt: 1. A protestans moral kevésbé babonás-e mint a katholikus moral? a protestantismus az igazi rationalisták szemében nem fenyegetése-e a szellemi szabadságnak? a protestans klerikalismus kevésbé jesuisticus-e, mint a kath. klerikalismus? 2. A protestans moral alkalmas-e arra, hogy az állam-hatalomnak kedvezzen? Németország, Anglia nem kerülhették-e ki az ő politikájukban annak elvei alkalmazását? nem követték-e a franczia protestansok is ugyanazt az okos eljárást? Irányelveinél fogva a franczia protestantismusnak nincs-e különösen fölbontó jellege?

3. Francziaországnak érdeke-e, hogy protestanssá legyen abban az értelemben, a hogy a franczia protestantismus harczosai értik? haladás lenne-e az, vagy visszaesés? 4. A befolyás, melyhez a protestánsok Francziaországban a 19-ik száz végén jutottak, nem veszély-e az igazi rationalistákra, és nem kell-e ezeknek védekezniök a protestans invasio ellen s a mi katholikus hagyományunk körül gyülekezniök?"

Mindenek felett a kérdezésnek ez utolsó pontja az, a mi a czélt jelzi, s a Szemle levelezőinek az értelmet, a melyben felelniök kell. Mindazok, a kik eddig feleltek, kielégitették a kérdezők kivánságát. E feleletek magukban nem nagyon érdekesek. Nem is mindenpontban találkoznak; de egyben egyeznek, abban, hogy mindenik ellenszenvet lehel a protestantismus és a protestansok ellen. Némelyik durva és sértő. Mások csak a névért érdekesek, mely alájok van jegyezve. Ezek a nevek ismert iróknak, akademikusoknak, positivista bölcselőknek a nevei, a Comte Ágoston tanitványaiéi, ki a positivista sociologiát alapitotta s a lelkiismereti szabadságot mindenek felett megvetette.

Igy például Paul Bourget, a franczia akademia tagja, több regénynek, többé-kevésbbé lazaerkölcsü regényeknek szerzője feleletében vallomást tesz mint jó katholikus s védi a jezsuita rendet, melyet csodál s melyben minden embernek, kinek a társas erőkről tudalma van, tisztelni kell a nagyszerü példát, melyet az erényről és fegyelemből adnak. „Azt lehet mondani, irja, hogy száz év óta egy francziára nézve, megszünni katholikusnak lenni, mindig annyi volt, mint megszünni keresztényrnek lenni". És azután a szerzetrendek elleni rendszabályokról szólva azt teszi hozzá, hogy a protestansok, a kik e rendszabályokat sugalmazták, megszüntek keresztények lenni. Már rég hogy nálunk mondják, hogy Paul Bourget nem gondolkozó. A Revueben közlött felelete nem fogja e nézetet az ő javára megváltoztatni.

Egy más akademikus, Vogüé, nem kedvezőbben nyilatkozik a protestantismussal szemben, de kifejezéseiben udvariasabb és még jó tanácsot is ad azoknak, kik a franczia protestantismus felett e felületes kérdezésfeleletezést inditották. „Bárkire nézve, mondja, ki nem a papság jogai és kötelességei nevében beszél, szabály kell, hogy legyen, hogy mindkét hitvallás hivői iránt egyenlő tiszteletet tanusitson és hogy vigyázzon, hogy az ő lelküket mélyében meg ne sértse . . . Kétségtelen, hogy néhány év óta a protestans klerikalismus rajta van, hogy a több közszolgálatok vezetését s főleg a tanitást magához ragadja. Ugy gondolom, hogy az éppen oly elnyomó lehet a bensőre, mint más időben a kath. klerikalismus s még gyászosabb a külsőre nézve, mivelhogy a mi országunkban a világiak működésének nem ismeretlen a katholikus hatalmak módja . . . De én úgy hiszem, hogy az ilyen tárgyalások sokkal inkább veszélyesek, mint hasznosak és a mennyiben ma a politikai pártok szenvedélyességével folynak, éppen annyira gyöngék, mint erőszakosak.

Egyebet nem hozhatnak létre, mint a vallási és polgári háboru forrongásait. Én ezeket a kérdéseket más formába szeretném állittatni. A protestantismus, a katholicismus, az erkölcs, saját értéke az egyiknek és a másiknak, ezek oly kérdések, melyeket a theol. tudományra kell hagyni és a történelemtudós csöndes megfontolására". Ezek böles tanácsok, de azok nem használnak a Revue embereinek. Azok csak egy dolgot tartanak meg: Vogüének kevés rokonszenvét a protestantismus iránt. De nála az ellenszenv legalább tisztességes formában nyilatkozik. Igaz, hogy Vogüénél egy gondolkozóval és egy oly történelemiróval van dolgunk, kinek van értéke.

Most lássunk két „libre penseur"-t, két positivista bölcselőt. Először is M. de Gauthier úgy találja, hogy a protestantismus sokkal veszélyesebb az igazi szellemi szabadságra és a franczia miveltség fejlődésére, mint a katholicismus. Állitásának igazolására ehez a sajátságos okoskodáshoz folyamodik. „A őskereszténység a társadalom fölbomlásának erjesztő anyaga, méreg. A méreg nagyobb adagban öl, s igy az őskereszténység is megölte a régi világot. Kisebb adagban gyógyszer, az életerő ösztönzője. Ez volt az a középkor barbár nemzeteire nézve. A katholicismus az ős evangelium szétöntve a pogányság nagy mennyiségében, miáltal ártalmatlanná lett. Az egyház dogmáit egy észszerüen mivelt szellem sem vette komolyan; szertartásai csupán egyszerü társadalmi conventio . . . A modern világ semmi kényszert nem türhet. A katholicismus a szabad gondolkodással szemben csak nagyon közepes ellenállást tud mutatni. Ellenben a protestantismus? Az az ős kereszténységhez visszatérés; az a mérget nagyobb adagban akarja szolgáltatni, az az első, teljes mérgességében. Mi azt határozottan visszautasitjuk, mert az reánk nézve nagyon végzetes lenne . . .".

A mit Gauthier mond a protestantismusról, mint vallásról, ugyanazt mondja egy másik bölcselő, a Revue levelezője Dimier az erkölcsi eszme szempontjából. „A protestánsok, mondja, lerombolták a vallási formalismust, de nem sikerült helyébe egyebet tenni, mint tulzó babonás morált. Tényleg az babonaság a morálban, a kötelesség formáját absolutságra emelni. Kant morálja lényegileg protestans. A kategorikus imperativus babonasága e moralnak. A katholikus moral ellenben nagyon alkalmazkodó. A miveltebb lelkek tudják, hogy azok a gyakorlatok, melyeket kiván, viszonylagosak; azok hasznosak a tömegre, s nem terhelők másokra, holott az ember a protestans moralnak rabszolgája lesz. Tehát a katholicismus a vallási formalismushoz vezet és a protestantismus egy sokkal félelmesebb erkölcsi formalismust szült . . ." Csakis az összegét adtam Comte e két tanitványa hosszú okoskodásainak, melyek sok képtelenséget és gyalázkodást tartalmaznak és azt mutatják, hogy az illetők a protestantismust egyáltalán nem ismerik. A protestánsok azonban hibát követnek el, hogy ha e két igényes bölcsész támadásai miatt boszankodnának. Alig lehetne jobb dicséretet irni a

protestantismus mellett, mint a mit ez a két makacs ellenfél irt. Mi protestansokul nem kivánhatunk semmit jobban, minthogy mindinkább megvalósitsuk azt a vallást és erkölcsöt, melyet ezek gyaláznak. A protestantismusnak tett szép hódolat, hogy azt a Krisztus tiszta vallásával és a legmagasabb erkölcsiséggel azonositják.

Nem szükség talán az „Action française" iróitól többet idézmem annak a szellemnek a megmutatására, mely őket vezeti s melyben a Revue igazgatását egyáltalán vezetik. Mit akarnak ők? A protestansok ellen irányzatosan működni, ellenük nyomasztó panaszokkal előhozakodni. Nem nézik ők az alaposságot, nem a dolgok valóságát. Az emberek szenvedélyéhez, szűklátásához, nevetséges dolgokhoz folyamodnak, hogy ezen az uton kárhoztassák a közvélemény előtt. S ugyanakkor a legnagyobb részrehajlatlanságot szinlelik; azt mondják, hogy a hitelvek felett bölcselkednek, hogy kikerüljék a felekezeti álláspontra helyezkedést; fennen hangoztatják a „libre penseur"-séget és épp a gondolat e látszólagos szabadsága nevében a legképmutatóbb és egyszersmind legerőszakosabb türelmetlenséget szolgálják. És éppen ez az, mi ezt a Szemlét létrehozta. S mikor némely protestansnak, kik elég gyöngék voltak, hogy ez eljárás ellen tiltakozzanak, azt feleli: „hogy a protestansok azt teszik fel, hogy mi egy felekezet vagyunk az ő sok felekezetük közül, holott tényleg mi a szabad vizsgálódásra támaszkodunk, hogy itéljünk, mint az ő elődeik tették", ezzel a Szemle hypocritaságát bizonyitja meg. Ezt mutatja az, hogy ugyanaz, a ki e sorokat irta, ugyanabban a czikkben a következőt irja: „A logika minket arra vezetett, hogy a kath. vallást úgy nézzük, mint a legjobb vallásformát, mely a mi nemzeti vérmérsékletünkhez leginkább talál". Mikor valaki a katholicismust, mint a legjobb vallásformát tekinti, nem lehet azt mondani, hogy a protestans eszméket osztja, legalább hazugság nélkül nem.

Láthatni, hogy a franczia protestantismus elleni hadjárat nem szünt meg. Nem baj; ez minket nem ijeszt. Mi a régi jelmondattal tartunk. Az üllő, melyre kétszeres ütéseket mértek, azt mondotta: „Minél inkább mulattok azon, hogy engemet üssetek, annál több kalapácsot használtok el". A franczia protestantismus, mely már sok mást elhasznált, el fogja használni e kalapácsokat is, melyek különben nem jól avatott aczélból valók.

Charruaud D.

GONDOLATOK.

Felső-Zsuk, 1900. febr. 6.

A ki másnak vermet ás, maga esik bele, mondja a példabeszéd. Ha az igy történnék, rendjén lenne az, de gyakran épp ellenkezője válik be s így a bünhödés ártatlant ér, a vétkes helyett. A mi már nincsen úgy, a mint az kellenne, hogy legyen.

*

Önhitt emberrel nem lehet vitatkozni. Mert ők semmit nem akarnak megérteni, a minek magyarázatát nem ők adták. Ugy tekintik magukat, mint napot, mely mindennek adja a fényt, a meleget és mely nélkűl sötétségbe borulna az egész természet; tehát nélkülözhetetlen. Azon érzésük, hogy jóval felül állnak mások felett — legalább azt képzelik magukról — növeli bennük annyira az önhittséget: hogy más véleményére épp semmit sem adnak.

*

1900. febr. 11.

Szenvedések az ember jellemének próbakövei. Ha győzedelmeskedtünk felettük, mentől nagyobbak voltak azok, annál jobban kitetszik jellemünk szilárdsága, mint a brilliánt csillogó fénye sötét foglalásban, vagy mint a vas, mely hosszan tartó hőnek kitéve nyeri meg aczélkeménységét.

A valódi jellem megtörhet a támadó, ellenséges erők hatása alatt, de nem alkuszik meg velök.

*

Az ember olyanra vállalkozzék, a mit megtenni képes. Nincs szánandóbb látvány, mint a tehetetlenség küzködése, ha a lehetetlen állja útját.

Vagy ki tud gyönyörködni azon a kínlódáson, midőn nehéz, esetlen mozgású egyén a tánczával, kinek nincs hangja és hallása a dal szárnyain kiván magának babérokat szerezni?

*

A bánat az emberek szivén ejtett seb, melyet csak Isten tud begyógyitani.

*

Egy bánatban átélt nap, tiz más nap terhét hordja.

Szürke hajszálak a szenvedések kisérői.

Báró Petrichevich Horváth Kálmán.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Diesterweg Adclf válogatott művei. Forditották Bányai Jakab és Rédl Ferencz. I. kötet. E czímen egy maradandó becsű paedagogiai mű került ki Nagy-Becskereken Pleitz Fer. Pál nyomdájából. A forditók igen jeles dolgot végeztek, midőn e munkát, mint a német tanügyi irodalom egyik legkiválóbb termékét, hazai nyelvünkre átültették.

A hazai tanügyi társadalomnak örömmel kell üdvözölnie e mű megjelenését, mert alig van hasonló mű, melyből a tanító nehéz hivatása közben annyi lelkesedést merithetne pályája nehézségeinek leküzdésére, mint ebből.

Diesterweget, e halhatatlan tanítót, minden művelt nemzet tanitóságának meg kell ismernie, mert az a harminczhat szakszerű dolgozat, mely ebben az első kötetben 21 tömött íven helyet foglal, oly behatóan tárgyalja az egész iskolaügyet, hogy a ki ezeket áttanulmányozza, az egy egészen magasabb néző pontra emelkedik a népoktatásügy terén.

Szive és lelke lelkesedéssel és nemes idealismussal telik meg, mely tevékenységét fokozza és didaktikai erejét lépten-nyomon növeli és aczélozza!

Diesterwegnek, úgy látszik, volt alkalma életében a tanitók megismerésére. Ebbeli tapasztalataira hivatkozva, gyönyörüen fejti ki: hogy miben áll egy derék tanitó tanitásának „szellem-ébresztő és akaraterősitő ereje“; továbbá, hogy miben áll a nevelőnél a tanulók jellemének erősitése, a rend, szorgalom, és erkölcsösségre való szoktatás; aztán, hogy miképp kell a tanulókat komolyan gondolkodó, mélyen érző, a jóért és igazságért lángoló, a jónak felismert czélok eléréséért egész erejokből küzdő emberekké nevelni. A kinek eddig erre nem volt alkalma, irataiból megtanulhatja azt is, hogy a valódi szellemi nagyság mindenkor a világosság és egyszerüség ruhájába öltözködik. Gyönyörüek beszédei is Schillerről, Göthéről, a Gutenberg ünnepélyen stb.

Igen tanulságosak értekezései: Schleiermacher tanmódjáról, a művelődésről, az elemi tanitás elvéről, az iskolai fegyelemről, a számtan és nyelvtanitás módszeréről, Isten a természetben stb. Tőle lehet valójában megtanulni: Mit tesz olvasni?

Iratai az iskolaügyön kivül számos nagyfontosságú társadalmi kérdést is tárgyalnak, minélfogva azok nemcsak a tanitót érdeklik, hanem mindazokat, kik egészséges társadalmi viszonyok megteremtésén fáradoznak.

A mondottakból kitetszőleg e remek mű, melynek ára 5 korona, érdemes az elterjedésre. A tanitói könyvtáraknak bizonyára diszére fog szolgálni.

Kik egyszerre 10 példányt rendelnek, egyet ráadásul kapnak. Megrendelések Bányai Jakabhoz intézendők Nagy-Becskerekre, ki a pénz előleges beküldése mellett a könyvet bérmentve, ellenkező esetben postai útánvéttel küldi meg. (*I. M.*)

KÜLÖNFÉLÉK.

Margit királynő imája. Az anarchista gonoszságnak áldozatúl esett Umberto olasz király felett Margit olasz királynő egy szép imát irt, melyet kinyomtak és a nép közt kiosztottak. Az ima a következő:

A mi szeretett urunknak, Umberto királynak emlékezetére.

A mint ő mindenkihez lelkiismerete szerint kegyelmes volt, légy te is kegyelmes ő hozzá. A mint ő mindig és mindenkinek megbocsátott, bocsásd meg te is az ő emberi gyöngeségeit. A miért ő szerette népét és csak hazájának boldogságát tartotta szem előtt, azért, óh uram, enged meglátnia az örök világosságot. Mert jó volt és csak jóságának lett áldozata, nyujsd ki neki óh uram a pálmát. A miért ő csak jót tett ezen a világon és nem táplált szivében gyülöletet és még azoknak is megbocsátott, a kik rosszat tettek neki, a miért egész életét utolsó leheletéig kötelességének és az ország javának szentelte — a vérért, a melyet elontott, az igazságos és jó művekért, a melyeket végbe vitt, fogadd óh Uram kegyelmesen karodba és add meg neki az örök békességet!

A róm. kath. egyház ünnepe. Kilenczszáz éve, hogy a Kárpát bérczei közt hazát foglalt magyar nemzet a római kereszténységet István király példája és befolyása következtében fölvette. Vaszary biboros érsek Nagyboldogasszony napjára ünnepet hirdet a primási székvárosba. Esztergomban maga köré gyüjti papjait és hiveit, hogy vele együtt örvendezzenek a történelmi nagy eseménynek. Ferencz József király képviselőjét küldi az ünnepre és a kormány is megjelenik azon. Emelkedtek hangok, hogy az ünneplést terjeszszék künnebb a róm. kath. egyházon; tegyék nemzeti ünneppé, vagy pepig az összes keresztény egyházak ünnepévé a kereszténység fölvételének kilenczszázadik évfordulóját. De az egyiket, mint a másikat kizárja a róm. kath. elv, mely a kereszténységnek a rómain kivül más formáját nem ismeri el. Az ilyen felfogás nem alkalmas arra, hogy lehetővé tegyen oly eljárást, melyet a tényeknek általánosabb, „culturalis" szempontból való nézése irányitna. De kizárja az a körülmény is, hogy az ultramontán katholicismus, a mint irják, politikai czélzatokat visz bé az ünneplésbe.

s Magyarország róm. kath. püspökei közül többen Székesfejérvárra néznek, hol Steiner püspök képviseli a katholicismust. A honnan hát oly hangok emelkednek, ott kevésbé számoltak a róm kath. felfogással. A róm. katholikus elv és az egyházról való modern nézet egymással merő ellentétek. Hogy mennyiben fog ez magán az ünnepen megnyilatkozni, előre tudni nem lehet Megmutatják ezt majd azok a beszédek, melyeket Esztergomban és más helyen mondanak azoknak, a kik az ünnepre felgyülnek.

Dr. Bartók György erdélyi ev. ref. püspököt a Szász Domokos halálával megüresedett papi állásra a kolozsvári ref. egyházközség papnak választotta. A püspök jun. hóban köszöntött be a hivek nagy lelkesedése közt.

A magyarországi Szent Ferencz-rend vagyonát, mely egy pár milliót tesz, miután e szerzetrend szabályait most megszoritották, a napi lapok tudósitása szerint Rómába viszik. Egy lapban erre nézve czáfolat jelent meg, mely tagadja a hir valóságát. De hát ha csakugyan nem vinnék, akkor mire való volt a rendszabályait megszigoritani, miért kell a Ferencz rendieknek ezután durva szőringben és fapapucsban járni, miért lépnek ki akkor a rendnek eddigi tagjai, Bán Sándor rendfőnök miért keresett Budapesten plébánusságot? Hol kell akkor a megszigoritás okát keresni? Avagy talán a rend valami hibát követett el és ez büntetés? Alig hihető, hogy ez esetben is Rómának a rendelkezésére álló annyi eszköz közül éppen ezt kellett s az egész rend ellen alkalmaznia. Bárminként legyen, egy bizonyos, hogy a Ferencz-rendi szerzetesek ezután szőringben és fapapucsban járnak Magyarországon, a kik pedig a szabályokat igy szigoritották, puha selyemben és biborban Róma városában.

Austriában a r. kath. egyházi vagyon a legujabb adatok szerint öt év alatt 60 millió forinttal szaporodott. Hogyha egy földmivesnek vagy iparosnak ott ötezer forintra van szüksége arra, hogy magának létet biztositson, „a szent anyaegyház" e szerint Austriában egy év alatt kétezernégyszáz háztartásnak, mondjuk kisebb gazdaságnak a költségit emészti föl. Pedig abba a jövedelembe még nincsenek beleszámitva a Rómába vándorló „Pétertillérek" és azok az összegek, melyeket az osztrák katholikusok külföldi bucsujáró helyeken költenek. — *A kicsiny és szegény Tirol* hogy mennyi papot, férfi és női szerzetest tart el, mutatják a következő adatok: A brixeni püspökségben táplál 1274 papot, 861 szerzetest és 2790 női szerzetest; a trieszti püspökségben: 871 papot, 786 szerzetest. Összevéve az egészet Tirolban az egyházi személyek száma 8259, mintegy 2000-el több, mint a mennyi Csehországban van, holott az utóbbinak 6-szor nagyobb a népessége és polgárainak adó-birása 12-szer nagyobb. Tirolban 150 lakósra esik egy szerzetes, Csehországban pedig 2500-ra.

Berde Mózsa három végrendelete. Berde Mózsa háromszor csinált végrendeletet, 1865-ben, 1881-ben és 1888-ban sept. 10-én, melyek közül természetesen az utóbbi az érvényes. Az unitárius egyház

most egy füzetben mind a három végrendeletet kiadta tanácsosai számára a következő sorok kiséretében: „Mint valamely összekötő aranyfonal, úgy huzódik keresztül e három végrendeleten egy felséges gondolat, melynek valósitására Berde Mózsa egész életének munkásságát, örömét és nyugalmát áldozta fel. E felséges gondolat: a magyar unitárius egyház útján nevelni a fajrokon székely ifjakat tudományos ismeretekben, hazafias szellemben, nemes erkölcsökben és isteni félelemben. Végrendeleti alapitványaival éreznél, márványnál maradandóbb emléket hagyott magának, de mi se feledjük tőle tanulni, nevét, tettét kegyeletes emlékben tartani".

Bajorországban a katholicismus olyan helyeken, hol tulnyomólag protestansok laknak, nagy úrnapi körmenetekkel igyekszik hatalmát megmutatni, és a protestansok ellenvetésével szemben arra hivatkozik, hogy e processiok régebbiek, mint a reformatio és igy azok nem a protestantismus elleni tüntetések. De hogy ez mennyire igaz, mutatja az, hogy az 1545-től 1563-ig tartott tridenti zsinaton az úrnapi körmenet czéljául azt határozták, „hogy azáltal az eretnekeket kell gyöngiteni, összetörni, megszégyenitni, megzavarni és így végül megtérésre inditni." A protestansok tiltakozása tehát egy ilyen intézmény ellen nem türelmetlenség, hanem csak visszautasitása az ő hitállásuk ellen intézett támadásnak. Ez a jelentése az úrnapi ünnepnek, melyet Magyarországon arra használnak, hogy éppen ekkor, ezen a napon rendezzék azokat a nagy ebédeket, melyekre protestansokat is hivnak meg.

Olaszországban Don Miraglia papot a pápa átokkal sujtotta. Reformra törekedett és ily törekvés a római szentszék előtt nem kedves. A kiátkozó levél megokolása, hogy Don Miraglia áldozár magát Piacenzában egy társa által püspökké szenteltette. De kétségtelenül annak a körülménynek is bé kellett folyni a határozatra, hogy Don Miraglia Rómában a methodista templomban a jubileumi év, a bünbocsánati év ellen tartott beszédeket. A jubileumi évet egy nagy szédelgésnek mondja és panaszkodik, hogy a kormány nem alkalmazza a büntető törvényt azok ellen, kik a hiszékeny népet oly szégyenletes módon megcsalják.

Oroszországban Gróf Tolstoi Leot, az ismert nagy irót és prófétát a pétervári szent zsinat egyházi átok alá vetette. Egy Angliában megjelenő orosz folyóirat szerint ez azért történt, mivel „Tolstoi gróf azokban a művekben, a melyekben vallásos nézeteit kifejtette, nyilvánvaló módon az orthodox keresztény egyház ellenségének mutatta magát. Közelebbről nem vallja a háromságos egy igaz istent; az isteni háromság második személyét, az isten fiát egyszerü embernek mondja; az evangelium szent szövetségét meghamisitja; a szentegyházban csak emberi intézményt lát; elveti a hyerarchiát, s gunyolódik a szent orthodox egyház sacramentumai és szertartásai felett". Gróf Tolstoi a hegyi beszédben találja a kereszténység lényegét. A zsinat megrendelte, hogy az egyházi átokról a prépostok utján a papság is haladéktalanul

értesittessék. „Mit tartunk ezek után, kiált fel Dr. Szlávik, a Prot. Egyházi és Isk. Lapban irott Szemléjében, arról az orosz világbéke politikáról, mely békét hirdet a népek és nemzetek közt s nem tűri meg a békét saját emberei és vallásfelekezetei között"! Ha egy ág. ev. iró igy nyilatkozik, akkor úgy hisszük, nem szükség nekünk semmit hozzáadnunk.

Khina. A khinai keresztény üldözésnek, mely Európát most mozgásba hozta, eltekintve egyéb politikai körülményektől, maguk a missionariusok is okai, a mire a napilapok több közleménye is rámutatott. Khinának alapos ismerői ez üldözést első sorban a róm. kath. missionak és rendszerének rójják föl. Már korábban is utaltak arra, hogy a róm. kath. egyház itt is mindenekelőtt arra gondol, hogy számokkal tünjék ki s ezért mindenféle népet, kik csak utjába jöttek, minden komolyabb megvizsgálás nélkül, felvett keresztényeknek, gyakran éppen a népnek söpredékét, olyan embereket, kik a khinai társadalomban bűnös tetteik miatt lehetetlenné váltak, s a kik aztán a kath. missiok karjaiba vetették magukat, mivel ezek gyámoltjaikat vallási tekintetben ugyan kevéssé, de polgári oldalról annál inkább gondozzák. S így a missiok a khinai társadalom jobb elemeinek gyülöletét vonták magukra, mely most aztán nemcsak e missiok ellen fordult, hanem minden keresztény és minden idegen ellen. És ezt a gyülöletet még különösen növelte az, hogy e missiók és „keresztények" a német követségnél oltalomban részesültek. Ezt a khinaiknak ugy kellett venni, mint az ő államuk benső ügyeibe avatkozást, mert a khinaiak mint keresztények is csak Khina polgáraiúl tekinthetők és nem olyanoknak, mint a kik a Németbirodalom kötelékébe tartoznának. És sajátságos, hogy Ketteler német követ áldozatúl esik a khinaiak idegen gyülöletének, mig Anzer, a khinai kath. missiók püspöke Európában biztos helyen nyaral.

Az erdélyi ev. ref. egyházkerület jun. hónapban tartott egyházi értekezletén Molnár Albert tanár az egyházi élet fejlesztésének eszközeiről olvasott értékes tanulmányában evangelisatiot és minden missiot az egyház rendjén belől kiván helyezni. A szabad missiokra példákat hoz fel, hogy azok az egyháznak inkább ártottak, mint használtak. Németországon tapasztalták, hogy az evangelisatio „megmentettjei" a különben is legvallásosabb gyülekezeti tagokból kerültek ki. Az egyháztársadalmi munkát nem dogmatikai subtilitásokra, egyik vagy másik theol. iskolai nézetre óhajtja alapitni, hanem az Istenországában való hitre.

A nestoriánusok egyháza. Az ötödik százévben keletkezett s függetlenségét mindez ideig megtartott nestorianus egyházat addig kisérgették az orosz orthodox egyház hittéritői, mig végre beolvadt. Még ezelőtt pár évvel püspökük visszautasitott minden ajánlatot, melylyel az egyház önállóságának feladását kivánták. De az utóbbi években az örmények üldözése az orosz hittéritőknek kezükre játszott, mit ezek nem is késtek fölhasználni. A nestorianusok már a multban is sokat

szenvedtek a mahomedanoktól s a szomszéd népek üldözése alkalmas volt arra, hogy bennük az aggodalmat fölkeltsék. Püspökük Jonan megcsókolta a szentképeket és az átlépés megtörtént 1898-ban, mi csak most jött nyilvánosságra. Hiveinek nagyobb része követte őt, s csakis azok nem vették fel az orosz hitvallást, kik előbb amerikai befolyás utján presbyterianus gyülekezetekké alakultak. A nestorianusok megnyerték a szent Oroszország védelmét, de a nestorianus egyház megszünt létezni. A Perzsia északnyugati határán, az urmiai tó környékén élő harminczezernyi ó-syriai nép már csak a történelemé.

Bethlen Gábor szobor-bizottság felhivása. Nagy-Enyeden a városi és vármegyei közönség színejava már évek óta táplálja azt a gondolatot, hogy Bethlen Gábornak, a nagyhirű és gazdag Bethlen-collegium alapitójának, nemzeti létünk őrállójának szobrot emeljenek. A gondolat a Bethlen-collegium ifjúságától pattant ki s hogy királyunk a magyar történelem 10 nagyjának szobrot emeltetni kiván, azóta mind határozottabb lesz a terv. Legutóbb, 1899. nov. hó 15-én, a Bethlen Gábor halála 275-ik évfordulóján megalakult a Bethlen Gábor szobor-bizottság Nagy-Enyeden, melynek elnöke Gróf Bánffy György, alelnökei Gróf Bethlen Géza és Zeyk Dániel, titkára Bodrogi János, főgymn. tanár, a szobor-alap kezelője Orbai Lajos, ellenőre Bartha Zsigmond, főgymn. tanár. A bizottság meleghangú felhivást küld ki a magyar társadalom vezető elemeihez, hogy az erdélyi nemzeti fejedelemség e kimagasló alakjának szobrára áldozatukat meghozzák.

Értesítők. *A kolozsvári unitárius collegium értesítője* az 1899—1900. tanévről. Szerkesztette Boros Sándor igazgató. XXI. évfolyam. Az értesítőt Pálfi Márton tanár értekezése nyitja meg e czímen: „Az Okszerü Vezér s Brassai nyelvtaniró munkássága.“ Ez értekezés valóban értékessé és becsessé teszi ez értesítőt. Az összes hazai intézetekről eddig megjelent értesítőkben ily szabásu s annyira odataláló, szakszerü dolgozatot keveset találhatni. Pontos tudással és utánjárással mutatja ki, hogy Brassai „bejárta és végigkritizálta a tudás összes határait s fegyvere sehol sem csattogott hiában, mert a hol megfordult, mindenütt nyomot hagyott egyénisége; ámde működésének fénypontja (s ezt már habozás nélkül kimondhatjuk) bizonyára a nyelvtudomány szinterére esik“. Teljes világitásban mondja el szerző, hogy Brassainak a nyelvtudomány terén vannak örökbecsü alkotásai, s hogy „mint nyelvész áll be nemzete iskola-mesterének, hogy idővel a nemzeti közmüvelődés halhatatlan apostola legyen. Teljesen igaza van, mert Brassai csakugyan a nyelvekkel való szenvedélyes foglalkozás által lett nyelvtanitóvá és paedagogussá. — Mint jellemzően mondja: Brassainak „lelki szükséglet, az értelmi gyönyörök legfőbb forrása és eszköze volt a nyelvtanulás és a nyelvvel való foglalkozás“. Lelki gyönyörüséggel lehet olvasni e dolgozatot, mely Brassai Okszerü Vezérét 36 oldalon keresztül ritka szakavatottsággal tárgyalja s végül azt mondja: „Ez a nyelvtan a magyar gondolkodás őserejének ékesen szóló hirdetője s ennyiben közös nemzeti büszkeségünk. A jövő még rejt számára

diadalútat, mert az O. V. olyan határkő tankönyvirodalmunk megyéjén, mely némi tekintetben ma sem a multat, hanem a jövőt jelenti. Az év történetében föl van jegyezve az új collegium épitésének megkezdése s hogy a Berde-czipő első kiosztása 1899. szeptember 20-án történt a nagy alapitóhoz méltó ünnepélyességgel. A tanitás az I. osztályban az új tanterv szerint, a többi osztályokban a régi tanterv alapján és módszeres tanácskozások megállapodásai szerint történt. Az évzáró vizsgálatok junius hó 13-től 23-ig folytak le Kozma Ferencz, Fekete Gábor felügyelő gondnokok, valamint Gál Jenő, Benkő Mihály, Gyöngyösi Béla, Gyulay László, Gyulay Árpád, Mikó Imre, Molnár Sándor, dr. Veres Vilmos és Zsakó István kiküldött biztosok jelenlétében. Vizsgát tett 310 tanuló, kik közül unitárius 177. A papnevelő intézetről Boros Gy. dekán számol be, ki a tanévet „A theologiai oktatás feltételei" czímü szakszerü értekezésével nyitja meg. A hallgatók létszáma örvendetesen emelkedett. Az I. évre 8 hallgató jelentkezett. Az elemi iskola négy osztályában 2 tanitó tanitott összesen 52 tanulót. — *Tordai középiskolánkról*, mely jelenleg állami polg. iskola, Varga Dénes igazgató számol be a gondosan szerkesztett Értesítőben. Felvettek a mult iskolai évben ez intézetbe 215 tanulót, hárommal többet, mint az előző évben. Az intézettel kapcsolatos unitárius elemi fiúiskolába felvétetett 118 tanuló, tehát az együttes létszám tesz 333-at, a mi eléggé mutatja az intézet virágzó állapotát. Az igazgatói jelentés a tanulási eredményt és a tanulók erkölcsi magaviseletét kielégitőnek jelzi, valamint az egészségi állapotot. A jelentésből kiemelendő még azon elismerésre méltó tény, hogy évfolytán 37 városi jóltevő család 27 szegénysorsu vidéki tanulót mindennap ellátott ebéddel. — *A székelykeresztúri gymnasiumunk* értesitőjét épp most kapjuk, melyet Sándor János igazgató állitott össze kiváló gonddal. Az öt osztályban volt összesen 159 tanuló, ebből unitárius 95. Az év történetéből megemlitjük, hogy az előkészitő osztály megszűnt, az iskolafőnöki állás helyett egy helyettes tanári állás rendszeresittetett. 1713-tól 1899-ig 34 seniora volt e gymnasiumnak. A tanárok fizetése emeltetett. A tanulásbeli eredmény és az ifjuság erkölcsi magaviselete dicséretes volt. A záró vizsgák junius 21—27. napjain tartattak meg a vizsgáló bizottság élénk érdeklődése és buzgó vezetése mellett. A vizsgálóbizottság tagjai voltak: Lőfi A., Rafaj D., Kisgyörgy S., Kelemen Albert, Osváth G., Guido B., Bedő Dénes, Jakabházy G., Györfi Ferencz, Végh M. Deák M egyh. tanácsosok.

Kolozsvári főiskolánkat Boros Sándor igazgató-tanárnak jun. 28-án bekövetkezett váratlan halálával nagy veszteség érte. Székely-Kereszturon és Kolozsvárt tanult és tánári oklevelét ez utóbbi helyen, a Ferencz József-egyetemen szerezte. Nagy buzgalommal és kitartással dolgozott kolozsvári főiskolánk érdekében. Mint a mathematikai tudományok tanára szigorú pontossággal és szorgalommal tanitott. Az ifjúság testi nevelése érdekében is odaadással buzgolkodott. Nejét és gyermekeit önfeláldozó szeretettel vette körül; végtelen sokat fáradott érettök. Annál fájdalmasabb, hogy ily hirtelen szét kellett szakadni a

kapocsnak, mely őket oly szorosan egymáshoz fűzte! Halála mindenfelé részvétet keltett, mert igen sokan ismerték, nemcsak mint tanárt és igazgatót, hanem mint a társadalomnak és a különféle szakkörök-nek is egyik tevékeny, buzgó tagját. Temetése a főiskola nagy terméből történt áltatános részvét közepette. Nyugodjék békével s legyen nyugalma csendes és emlékezete áldott az oly korán elhalt, közügyekben sokat fáradott férfiunak! (*sz.*)

A szabadelvü theologia Magyarországon egy kiváló képviselőjét vesztette el P. Nagy Gusztáv sárospataki tanár jul. 11-én történt halálával. A hetvenes években a prot. szabadelvü theologiának általános föllendülését látta Magyarország abban a mozgalomban, mely a Prot. Egyletet eredményezte, mely néhány évi fennállása alatt a magyar irodalmat több nagyértékü művvel ajándékozta meg. Ebben a mozgalomban teljes lélekkel vett részt s tünt fel a jelestehetségü sárospataki ifjú tanár a szellemi szabadság mellett mondott beszédével, mely a szabadelvüség vezéreit is tetszésre ragadta. És álláspontjához, melyet akkor kifejtett, következetes maradt mindig. Többször volt megpróbáltatásnak kitéve, a confessionalismus többször intézett támadást ellene, de őt meg nem ingatta. Sem egyéni tekintetből, sem más érdekből ő szint nem változtatott. A tanszéken, melyet elfoglalt, a bibliai kriticismus uralkodott és szellemi igazságok világoltak. Sokat nem irt, de theol. értekezései mind oly munkák, a melyeknek sulyjok van.

Gyászhir. *Boros Sándor,* unitárius főisk. igazgató tanár, egyháztanácsos, jun. 28-án életének 37-ik, boldog házasságának 12-ik évében rövid és sulyos betegség után megszünt élni. Özvegye Komis Lujza, gyermekei Margit, László és Sándor, édes szülői: id. Boros Sándor és neje Páll Juliánna, s testvére Boros György hittanár s nagyszámu rokonság gyászolják a legfájdalmasabban.

ARANYKÖNYV.

Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön épitendő unitárius templom-alapra

Barabás Elek hitrokon gyüjtőkönyvén.

(Tizenegyedik közlemény.)

Zalán: Katona Sámuel, Jánosi Ferencz, Vass István 1—1 kor., Apor Albertné, Bartha István, Farkas József, Séra Zsigmondné 40—40 fill.. Egy valaki, Séra Albert 20—20 fill.. Koncza Károly 10 fillér. Összesen .... 3 kor. 10 fill.

Bodok: Erdős László, Boér Miklós, Teleky Gábor, Orbán Ferencz, Szabó György, Bartók Zsigmond, Imreh Albert, Kiss

Átvitel 3 kor. 10 fil

Áthozatal 3 kor. 10 fil.

Lajos, Vajna Károly, Magyary Károly 1–1 kor., Sinka Lajos, Czirjék Károly, Benkő Sándor, Miskolczy György, Edelstein Izrael, Vitályos Béla, Benkő Józsefné 40—40 fill., Csiszér Pál, Vass Dénes 30–30 fill., Henter György 24 fill., Deák József, Incze Ferencz, Henter Zsigmondné, Teleky József, Ferencz József, Barabás József, Nagy Károly, Szabó István, Kész László, Sinka György, Kurta József, Simon Mihály, Szilágyi Zsigmond, Schönfeld Ignáczné, Józsa Lajos, Ferencz Mihály, Kósa Ferenczné, Kósa D.-né, Kató Andrásné, Simon György, Simon József, Kis Erzsike, Henter Béláné, Péter Gergelyné, Nagy György, Bakcsi Gábor, Bakcsi Gergely, Zsigmond Pál, Csulak Mihály, Nagy Dénes, Hatházi Miklós, Ovári Antal, Bitai Sándor, Orbán Sámuel, Zsigmond Ferencz Pirbáth Sándor, Kövér József, Prázsmán József, Pirbáth Mihály, Csulak Károly, Csulak Sándor 20–20 fill., Lunguj János, özv. Kádár Józsefné, Kálnoky Sándor, Fodor Lajosné, Ferencz Lajosné 10–10 fill. Összesen........................ 22 kor. 34 fill

Sepsi-Szent-Király: Vaska Mózes, Kiss Sándor, Kiss Miklós, Sükösd Farkas, Telmann Elekné, Bedő Miklósné, Vida Józsefné özv., Kolumbán Ferencz 1—1 kor., Sükösd Sándor 60 fill., Bagoly József, Sükösd János, Vaska Sámuel, Orbán Ferencz, Bedő Miklós, Ágoston Pálné özv., Kelemen Ferencz, Kerekes Pál 40–40 fill., Farkas Sándor 30 fill., Sükösd Pálné, Jancsó Ilona, Kuthi Bálint, Kis Zoltán, Kovács Mihály, Szilvási Lajos, Kelemen János, Kerekes Ferencz, Kis Mihály, Kis István, Veres Bálint, Sükösd Ferencz, Ferenczi Józsefné, Kis Dénes, Fodor György, Boldizsár Ferencz 20—20 fill. Összesen........ 15 kor. 30 fill.

E közlemény összege........... 40 kor. 74 fill.

Az 1–10 „ „ .... 1450 „ 90 „

Együtt: 1491 kor. 64 fill.

Sepsi-Szent-Györgyön, 1900. máj.

Páll Sándor, egyh. gondnok.

József Lajos, unitárius lelkész.

A szent-miklósi ifjusági Dalkör 1900. év junius hó 4-én egy mindenben sikerült előadást tartott s az ebből befolyt 37 korona 40 fillér tiszta jövedelmet a helybeli orgona javitás alapjára tette. Kérem az ifjuságot, hogy ezután is buzgósággal, kitartó szorgalommal s odaadó szeretettel dolgozzék az egyház előmenetelén és fölvirágzásán, mert a költő is azt mondja, „dicsőség arra, ki dolgozik, szégyen arra, ki lomhán vesztegel."

Kelt, Szent-Miklóson, 1900. év junius hó 8-án

Darkó Lajos,
közs. tanító
s az ifjusági dalkör vezetője